

**ÇEVRE SORUNLARINA ETİK BİR YAKLAŞIM:
“FELSEFİ BİR SORGULAMA”**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Felsefe Anabilim Dalı
Sistemik Felsefe ve Mantık Bilim Dalı**

Fatma AĞBUĞA

Danışman: Doç. Dr. Fikri GÜL

**Ocak 2016
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Felsefe..... Anabilim Dalı, Sistematik Fel. ve Mantık Bilim
Dalı öğrencisi Fatma AĞBUĞA tarafından Doç. Dr. Fikri GÜL yönetiminde
hazırlanan Çevre Sorunlarına Etik Bir Yaklaşım: Felsefi Bir
Sorgulama.....” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 25.01.2016 tarihinde
yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Jüri Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Akgün
M. Akgün

A. Gökdemir

Jüri Üyesi

Prof. Dr. Hüseyin Çerç
H. Çerç

Jüri Üyesi

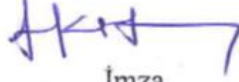
F. Gül
Doç. Dr. Fikri GÜL

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
10/02/2016 tarih ve 03/12 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Kenan ÇOYAN
Müdür

K. Çoyan

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Fatma AĞBUĞA

ÖNSÖZ

Gerek ders aşamasında gerekse tez çalışmam boyunca benden desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve beni yönlendiren tez danışmanım çok değerli hocam Doç. Dr. Fikri GÜL'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, çalışmam boyunca bana gösterdikleri sabır, anlayış ve destekten dolayı eşime ve çocuklarıma teşekkür ederim.

ÖZET

ÇEVRE SORUNLARINA ETİK BİR YAKLAŞIM:

“FELSEFİ BİR SORGULAMA”

Ağbuğa, Fatma
Yüksek Lisans Tezi
Felsefe Anabilim Dalı
Sistemik Felsefe ve Mantık Programı
Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Fikri GÜL

Ocak 2016, 64 sayfa

Çevre olmadan yaşamdan bahsetmenin mümkün olmayacağını bilincinde olan filozoflar doğal dengeyi bozucu, yok edici faaliyetlerin tek sorumlusunun insan olduğunu görmüşler ve çözüm olarak etiğin uygulamalı bir alanı olan “çevre etiği” kavramını ortaya koymuşlardır. Ancak çevre etiği 1970’lere kadar felsefenin bir disiplin alanı olarak tanınmadı. Uluslararası bilimsel alanda çevre sorunlarına felsefi bir bakış açısıyla bakan çok sayıda araştırmalar yapılmaya devam edilmesine rağmen, ülkemizde bu alandaki çalışmalar halen emekleme aşamasındadır. Bu yüzden bu çalışmamızda “çevre etiği” kavramını, gelişimini ve geleceğini felsefi bir bakış açısıyla ele aldık.

Çalışmamızı üç temel bölüm halinde ele aldık. Birinci bölümde “genel olarak çevre ve günümüzde çevre sorunları” başlığı altında çevrenin tanımını ve çevre kavramının boyutlarını incelemeye çalıştık. İkinci bölümde “felsefe ve çevre ilişkisi” başlığı altında felsefenin tanımı, disiplin alanları, felsefenin başlangıcı ve çevre ile ilişkisi, çevre sorunlarına etik yaklaşım ve felsefi arka planı hakkında inceleme yaptık. Üçüncü bölümde ise “çevre etiği” kavramını, tarihsel gelişimini, çevre etiği yaklaşımları, çevre sorunları çözümleri üzerine odaklandık. Son olarak çevre etiği kavramının önemi ve geleceği ile ilgili yönlerini görmeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: Çevre, değer, etik, çevre etiği, sorumluluk, etik yaklaşımlar

ABSTRACT**AN ETHICAL APPROACH TO ENVIRONMENTAL PROBLEMS:****"A PHILOSOPHICAL INQUIRY"**

Ağbuğa, Fatma

Master Thesis

Department of Philosophy

Systematic Philosophy and Logic Program

Adviser of Thesis: Associate Prof. Dr. Fikri GÜL

January 2016, 64 Pages

Philosophers, who are aware of talking about the life is not possible without environment, have seen that only people responsible for disturbing the natural balance and destructing activities and so put forth "environmental ethics" concept as a practical solution. However, environmental ethics as a discipline of philosophy was not recognized until the 1970s. Although numerous studies continue to be done on a philosophical perspective to environmental problems in the international scientific area, these studies are still in their infancy in our country. Therefore, we addressed the concept, development and future of "environmental ethics" in terms of a philosophical point of view.

We consider our work into three main sections. In the first chapter, we tried to explain the description of the environment and the dimensions of the environment concept under the title of "general environment and today's environmental problems." In the second part, we examined the definition of philosophy, discipline areas, the beginning of philosophy and relationship with environment, ethical approach to environmental issues and philosophical background under the title of "the relationship between philosophy and environment." In the third section, we focused on "environmental ethics" concept, historical development, environmental ethics approaches, and solutions of environmental issues. Finally, we tried to see the importance of environmental ethics concept and the aspects relating to the future.

Keywords: Environment, value, ethics, environmental ethics, responsibility, ethical approaches

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK ÇEVRE VE GÜNÜMÜZDE ÇEVRE SORUNLARI

1.1. Çevrenin Tanımı.....	4
1.2. Çevre Tanımının Boyutları.....	5
1.2.1. Nitelik Açısından.....	5
1.2.1.1. Fiziksel Çevre.....	5
1.2.1.2. Toplumsal Çevre.....	6
1.2.2. Mekan Açısından.....	6
1.2.2.1. Yerleşme Yerlerine Göre.....	7
1.2.2.2. Ölçeklere Göre.....	7
1.3. Günümüzde Çevre Sorunları.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

FELSEFE VE ÇEVRE İLİŞKİSİ

2. 1. Felsefenin Tanımı.....	10
2. 2. Felsefenin Temel Disiplinleri.....	12
2. 3. Bir Felsefe Disiplini Olarak Etik.....	16
2. 4. Felsefenin Başlangıcı ve Çevre ile İlişkisi.....	20
2. 5. Çevre Sorunlarının Felsefi Arka Planı.....	23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEVRE ETİĞİ

3.1. Çevre Etiği Kavramı.....	27
3.2. Çevre Etiğinin Tarihsel Gelişimi.....	30

3.3. Etikte Düşünce Formları: Des Jardins'in Geleneksel Çevre Etiği Yaklaşımları.....	36
3.3.1. Doğal Yasa Geleneği-Erekbilim (Teoloji).....	37
3.3.2. Yararcı Gelenek.....	38
3.3.3. Deontoloji-Ödevler ve Haklar Etiği.....	39
3.3.4. Dinsel Çevre Etiği.....	40
3.4. Çevre Etiği Yaklaşımları.....	40
3.4.1. İnsan Merkezli (Antroposentrik) Etik.....	40
3.4.2. Acı Merkezli Etik.....	41
3.4.3. Canlı Merkezli (Biyosentrik) Etik.....	42
3.4.4. Çevre Merkezli Etik (Bütüncül Çevre Etiği).....	44
3.4.5. Çevrecilikte Yeni Bir Yaklaşım: Ekolojizm.....	45
3.5. Günümüzdeki Çevre Sorunlarının Çözümünde Yapılması	
Gerekenler.....	48
3.5.1. Çevre Bilinci ve Farkındalık.....	48
3.5.2. Eğitim.....	50
3.6. Çevre Eğitiminin Özellikleri.....	52
3.6.1. Katılımcılık.....	52
3.6.2. Bütünsellik.....	53
3.6.3. Sorgulayıcılık.....	53
3.6.4. Doğa Merkezli Eğitim.....	53
3.6.5. Esneklik ve Verimlilik.....	53
SONUÇ.....	54
KAYNAKLAR.....	59
ÖZGEÇMİŞ.....	64

GİRİŞ

İnsanoğlu çevrenin ayrılmaz bir parçası olarak tarih sahnesine çıkmış ve çevreyi biçimlendiren bir varlık olmuştur. Doğayı tanımış, işlemiş, şekillendirmiş, doğaya egemen olmaya çalışmıştır (Keleş ve Hamamcı, 2005: 21). İnsanın doğa üzerine hâkimiyetinin yoğunlaşması bilim ve tekniğin en hızlı gelişim gösterdiği Sanayi Devrimi'nde gerçekleşmiş ve bu tarihten sonra artarak devam etmiştir. Teknoloji ve bilimdeki ilerleme doğayı insan yararına kullanma biçiminde kendini aksettirmiştir. Ancak bir yandan bu yarar sağlanmaya çalışılırken öte yandan insanla yaşadığı çevre arasında var olan uyum bozulmaya başlamıştır. Doğanın kendi için yaratılmış olduğunu düşünen insan bir gün gelip doğa kaynaklarının bitebileceğini düşünmemiş, bu kaynakları sorumsuzca sövmeye devam etmiştir.

İnsanoğlunun doğanın bir parçası olarak kabul edilmesine rağmen, insan merkezli (antroposentrizm) yaklaşımlarla biçimlenen kapitalist toplum, sanki doğanın bir parçası değilmiş gibi doğaya zarar vermektedir (Kılıç, 2008: 6). Bu zarar veriş ormanları yok etmekten bitki ve hayvan genlerinin değiştirilmesine, suların zehirli atıklarla kirletilmesinden nükleer enerji atıklarına kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Bilim ve teknolojiye gelişmeler hassas dengeler üzerine kurulmuş doğal yaşamı oluşturan çevre için bir tehdit oluşturmaktadır.

Çevre-insan ilişkisinde gelinen nokta Ephemera Efsanesi olarak bilinen bir masal ile benzeşmektedir (Ertan, 2004: 93). Bu efsaneye göre, ephemera ismindeki canlı varlıklar ormanlardaki ağaçların yeşil yapraklarını tüketerek yaşarlarmış. Mutlu ve rahat bir yaşamları varmış. Zamanla ephemeralar çoğalmış, ormandaki sayıları hızla artmış ve ormandaki bütün ağaçların yeşil yapraklarını tüketmeye başlamış. Orman yavaş yavaş yok olurken, sadece 24 saat ömrü olan ephemeralar bunu fark edememişler. Gün gelmiş ve orman tükenmiş. Ephemeralar da açlıktan birer birer ölüp yok olmuşlar. İnsanoğlu da ephemeralar gibi plansızca ve bilinçsizce çoğalıp doğayı tahrip eden, doğal kaynakları aşırı biçimde sövmeye ve sınırsızca tüketen bir türe dönüştü.

Hava, su ve toprak canlı yaşamının sürdürülebilmesi için zorunlu üç temel unsurdur. Bu unsurların herhangi birinde meydana gelen olumsuz bir değişiklik çevre ile ilgili diğer unsurları da doğrudan olumsuz etkileyecek, canlıların yaşamlarını sürdürmesini tehlikeye atacaktır. İnsanoğlu bu temel unsurları kontrol etmekle kalmamış diğer canlı türlerini de etkileyecek davranışlarda bulunmuş ve bu canlı türlerini kendi çıkarlarına göre ya çoğaltmış ya da yok etmiştir. Keleş ve Hamamcı insan-çevre ilişkisini “insanın hava, su, toprak ve bu ortamlarda yaşayan diğer canlı türleriyle, ortamı oluşturan ya da toprak ve su altında bulunan cansız varlıklarla olan ilişkilerin tümü” olarak tarif etmiş (Keleş ve Hamamcı, 2005: 25-26) ve çevre sorunsalının insanın çevresini kendi çıkarlarına uygun duruma dönüştürmesinden kaynaklandığını belirtmiştir.

Özellikle Sanayi Devrimi’nden itibaren kapitalist bir anlayışa sahip olan gelişmiş ülkeler sadece kendi doğal çevrelerini tahrip etmekle kalmamış, gelişmemiş ülkelerin de doğal kaynaklarını sömürerek çevreye zarar vermişlerdir. Bu sömürü daha sonradan sadece gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere doğru kaymıştır. Bu durum savaşların da sebepleri arasında yer almıştır. Bunun üzerine Kılıç (2008: 7) dünyanın ve insanın geleceği için sosyal, kültürel ve ekonomik her tür yapının çevre ile ne kadar barışık olduğunun sorgulanması gerektiğini ifade eder. İlk sorgulamalar ekolojik dengenin öneminin fark edilmesiyle çevreci hareketler tarafından başlatıldı. Ancak ekolojik dengenin ve doğanın korunmasına yönelik bu ve buna benzer hareketlerin ve düşüncelerin yetersizliği yeni bir etik anlayışının aranmasına neden oldu. Bu etik anlayışın doğa ile barışık bir yapıda olması gerektiği de düşünüldü.

Özellikle son 40 yıldır, insanın doğada kendi çıkarı için meydana getirdiği yıkımlar, talanlar, yok edişler neticesinde insanlığın yaşamını sürdürmesinin de tehlikeye girmesi gerçeğini fark eden filozoflar çevre etiğinin yapılanmasını sağlamaya çalıştılar. 1970’lerde çevre etiği var olan etik yaklaşımların (geleneksel antroposentrizm) doğanın korunmasına ve iyiye gitmesine yeterince yer vermediği düşüncesiyle ortaya çıkmış bir tepki felsefesidir. Çevre etiği, genel etiğin bir alt dalı olarak ele alındı. Bu şekilde ele alınması, çevre etiğinin kavramsal çerçevesinin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır (Kılıç, 8). Bu tarihten itibaren de çevre etiği insanın yeryüzündeki diğer türlerin üyelerine olduğu düşünülen ahlaki üstünlüğünü sorgularken, doğal çevrenin ve insan olmayan varlıkların gerçek değerini belirlemek için rasyonel argümanları halen araştırmaktadır. Bu araştırmaların büyük bir çoğunluğu uluslar arası bilimsel alanda yapılmaktadır. Halbuki,

Ülkemizde bu alandaki çalışmalar yeterli bir seviyeye ulaşmamıştır. Bu yüzden bu çalışmamızda “evre etiği” kavramını, gelişimini ve geleceğini felsefi bir bakış açısıyla ele aldık. Bu alışma sayesinde evre etiğini detaylıca inceleyerek, zamanla değişen ve değişecek olan evre etiği anlayışının belirlenmesine bir katkı sunacağımıza inanıyoruz.

evre etiği konusunu  bölümde inceledik. Birinci bölümde “genel olarak evre ve günümüzde evre sorunları” başlığı altında çevrenin tanımını ve evre kavramının boyutlarını incelemeye çalıştık. İkinici bölümde “felsefe ve evre ilişkisi” başlığı altında felsefenin tanımı, disiplin alanları, felsefenin başlangıcı ve evre ile ilişkisi, evre sorunlarına etik yaklaşım ve felsefi arka planı hakkında inceleme yaptık. nc bölümde ise “evre etiği” kavramı, tarihsel gelişimi, evre etiği yaklaşımları, evre sorunlarının çözümleri üzerine odaklandık. Son olarak evre etiği kavramının önemi ve geleceği ile ilgili yönlerini görmeye çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK ÇEVRE VE GÜNÜMÜZDE ÇEVRE SORUNLARI

1.1. Çevrenin Tanımı

Çevre kavramı görünüşte kolay anlaşılabilir olmasına rağmen, çevreye ilişkin konuların çeşitliliği, derinliği, değerleri, sorunları ve çözümü yolundaki farklı politik yaklaşımları açılardan ele alındığında, kavramın karmaşık ve sınırlarını belirlemenin zor olduğu ortaya çıkmaktadır.

Çevre sözcüğü “ortam”, “bulunulan yerin çerçevesi” anlamlarında kullanılır. Çevre kavramı, tüm canlı ve cansız yaşamları ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini etkileyen bütün etkenleri içinde barındırır. Keleş ve Hamamcı detaylı olarak çevreyi şöyle tanımlar: “Çevre, insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde, hemen ya da uzunca bir süre içinde, dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır” (Keleş ve Hamamcı, 2005: 31-33). Keleş’in tanımına göre çevre evrensel değerlerin tümüdür yani biz dışında her şey çevre olarak nitelendirilebilir (Keleş ve Hamamcı, 31-33). Ayrıca, Torunoğlu çevreyi “insanların ve diğer canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları fiziksel, biyolojik, toplumsal, ekonomik ve kültürel ortam olarak tanımlanmaktadır” (Torunoğlu, 2013: 4).

Ancak insanoğlunun diğer canlı ve cansız varlıklar ile paylaştıkları ortamı, çerçevesini, ilişkilerini, etkileşimlerini ve teknolojik, kültürel, sosyal ve politik gelişimleri çevrenin tanımını gelecekte yeniden şekillendirecektir. Gelecek sadece Dünya ile sınırlı bir çevre tanımını ve politikasını reddedecek, insanoğlunun uzaydaki yerleşmesine ve ilişkisine göre de bir tanım yapmaya zorlayacaktır. O halde, Dünya ve Dünya dışı her türlü mekan, süreç, canlı, cansız varlıklar ve bunların biyolojik, toplumsal, ekonomik ve kültürel etkileşimleri çevre kapsamında olup çevreyi oluşturan bir zincirin halkalarıdır.

Çevre etiğine duyulan ihtiyaç, çevrenin korunması ile ilgili çıkarılan yasaların olumlu bir davranışa dönüşmemesi, aksine tehlikenin daha da artan boyutlara ulaşması sonucunda anlaşılmıştır. Çevreci düşünürlere göre insan çevreyi ancak kendi özgür iradesiyle kabul ettiği içsel bir görevle, çevreyi oluşturan her bir halkanın yaşam için önemli olduğunun bilincinde olduğu ve bunun sorumluluğunu taşıdığı bir vicdanla koruyabilir. Bu içsel görev ve sorumluluk da ancak çevre etiği ile olumlu bir davranışa dönüşebilir. Olumlu davranıştan kastedilen çevre etiğinin, insanın kendi dışındaki doğa ile nasıl bir ilişkide bulunması gerektiğidir.

1.2. Çevre Tanımının Boyutları

Hem günlük hem de bilimsel konuşmalarda “çevre” kavramının çok sık kullanılmasının nedeni; bu kavramın geniş bir alana yayılması ve ulaştığı boyutların derinliğidir. Bu durum çevre kavramının, farklı pencerelerden bakılarak incelenmesi ve onu anlamaya çalışılması gerçeğini ortaya koymuştur. Yapılacak böyle bir çalışmada çevre, niteliğine ve mekân boyutuna göre gruplandırılarak incelenebilir.

1.2.1. Nitelik Açısından

1.2.1.1. Fiziksel Çevre

Keleş ve Hamamcı'nın tanımıyla fiziksel çevre, “insanın içinde yaşadığı, varlığını, özelliğini ve niteliğini fiziksel olarak algıladığı ortam”dır. Yerleşim yerleri kırsal veya kentsel olabilir. Ayrıca bu yerleşim yerleri farklı coğrafi özelliklere de sahip olabilir. Yaşanılan çevre ormanlık, çöl, sahil kenarı, ova veya dağ olabilir. İnsanlar her türlü fiziksel çevreye uygun farklı yaşam biçimlerini de ortaya çıkarabilir (Keleş ve Hamamcı, 2005: 34-35). Farklı fiziksel çevrelerde yaşayan insanların yemek kültürü, giyinme tarzı, evlerinin dizaynı, halk oyunları, türküleri gibi birçok folklor öğeleri yaşadıkları fiziksel çevrenin özelliklerine uygun olarak farklılık gösterir.

Keleş ve Hamamcı fiziksel çevreyi, oluşumu bakımından doğal ve yapay çevre olarak ikiye ayırır: Doğal çevre, insan eli değmeyen, tamamen kendiliğinden olan çevredir. Bu gruba canlı (insan, hayvan ve bitki) ve cansız (hava, su, toprak, yeraltı kaynakları) varlıklar girer. Yapay çevrenin temel özelliği ise, tamamen insan tarafından yapılmış olmasıdır. İnsanların, yaşadıkları doğal çevrede hazır bulduklarını, kendi bilgi

ve kültür birikimleriyle şekillendirerek ortaya çıkardığı çevre yapay çevredir. Köyler, şehirler, barajlar, köprüler, çeşmeler, yollar yapay çevreyi oluşturan örneklerden bazılarıdır. Yapay çevre yaşanılan dönemin bilgi ve kültür düzeyi, ekonomisi, yaşam tarzı hakkında bilgi verir. Bu yüzden yapay çevre, tarihe ışık tutar. Yapay çevrenin, insanların doğal çevreye müdahale etmeleri, onu kendi ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda değiştirmeleri sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Aslında yapay çevre insanoğlunun doğayı karşısına alma, onunla mücadele etme veya doğa olaylarına karşı korunma, hayatta kalma şansını artırma en azından daha iyi bir yaşam sürdürme çabası sonucunda oluşmuştur.

1.2.1.2. Toplumsal Çevre

İnsanların birbirleriyle yaptıkları ekonomik, sosyal ve siyasal, her türlü etkileşim toplumsal çevreyi oluşturur. Her toplumsal çevre, bir fiziksel çevrede meydana gelir ve içinde bulunduğu fiziksel çevreden mutlaka etkilenir. Fiziksel çevre de üstünde var olan toplumsal çevreden etkilenir (Keleş ve Hamamcı, 34-35).

Fiziksel ve toplumsal çevre, “insan” ve “doğa” ikilisinin bir araya geldiği ve etkileşimde bulunduğu bir sahnedir. Bu demektir ki, fiziksel çevre ve toplumsal çevre bir bütündür. Ancak bu bütünlüğün, her iki taraf için de sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi, insanın tutum ve davranışlarıyla doğrudan ilgilidir.

1.2.2. Mekân Açısından

Mekân boyutunda çevre kavramı incelendiğinde yerel, ulusal, uluslararası, küresel olarak incelenebilir. Ayrıca, mekân açısından çevre kırsal, kentsel gibi yerleşim yerinin özelliklerine göre de ayrılabilir. Her mekânın farklı yapıda özellikleri, sorunları vardır.

Çevre, mekân açısından dar bir alanı kapsayabileceği gibi tüm Dünya'yı da içine alabilir. Hem fiziksel hem de toplumsal yönden farklı özelliklere sahip olan çevreyi mekân boyutunda daha iyi açıklamak için yerleşme yerlerine ve ölçeklere göre incelemekte fayda vardır.

1.2.2.1. Yerleşme Yerlerine Göre

İnsanların mekân üzerindeki yerleşimleri kırsal veya kentsel olarak gerçekleşmiştir. Kırsal ve kentsel hayat birbirinden farklıdır: Kırsal yerleşim alanlarında yaşayan insanlar genellikle tarımla uğraşırken kentlerde sanayi ve hizmet sektörü ön plandadır. Ayrıca kırsal bölgelerde dağınık bir yerleşim ve az nüfus görülürken, kalabalık ve ayrışık nüfuslu yerleşim yerleri kentleri oluşturur. Kırsal ve kentsel hayattaki fiziksel ve toplumsal değerler oldukça farklıdır. Bu sebepler kırsal ve kentsel yaşamda farklı özellikler ve sorunlar ortaya çıkarmaktadır.

1.2.2.2 . Ölçeklere Göre

Çevre mekân açısından ele alındığında, farklı ölçeklerde incelenebilir. Çevre, yerel ölçek ve bölge ölçeği gibi coğrafi ölçütlerde incelenebileceği gibi yönetsel ve siyasal ölçütlerle de sınırlanabilir. Çevrenin yerel ve bölgesel ölçeklerle sınırlandırılması çevrenin fiziksel boyutunu oluştururken, yönetsel ve siyasal ölçütlerle sınırlandırılması uluslararası boyutunu gösterir.

Çevrenin ulusal boyutu, bir ülkedeki farklı yerlerin çevresel değerlerini ve özelliklerini oluşturur. Buna bağlı olarak mekan ölçeği, çevrenin korunması ve varlığını devam ettirmesi ile ilgili düzenlemeleri, sorunları ve sorunların çözümü için yapılan çalışmaları konu alan siyasal nitelikli bir boyuttur (Keleş ve Hamamcı, 35-37).

Çevre kavramı içerik olarak, yeryüzünün tamamını, dolayısıyla bütün canlıların yaşamı için gerekli olan hava, su ve toprak katmanlarını kapsar. Ayrıca çevre hangi boyutta ele alınırsa alınsın her boyutu bir diğeri ile sıkı bir ilişki ve etkileşim içindedir. Böyle düşünüldüğünde çevre hiçbir kişinin, hiçbir zümrenin, hiçbir devletin malı değildir. Hem günümüzde yaşayan hem de gelecekte yaşayacak olan tüm canlıların çevrede varlıklarını sürdürmelerine kimsenin engel olmaya hakkı yoktur. Bunun yanında insan, hem kendi türünün hem de diğer canlı türlerinin yaşaması için gerek kişisel, gerek ulusal, gerekse uluslararası boyutta çevreyi korumakla yükümlüdür.

1.3. Günümüzde Çevre Sorunları

Kirlilik olarak adlandırabileceğimiz çevre sorunlarını temelde beş gruba ayırabiliriz: Hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği, gürültü kirliliği ve ışık kirliliği. Bu kirliliklerin yol açtığı olumsuz etkiler, insan ve hayvanlarda hem fizyolojik hem de psikolojik rahatsızlıkların ciddi boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Burada özellikle altının çizilmesi gereken nokta, insan psikolojisi olduğu kadar hayvan psikolojisinin varlığından da bahsedilmesidir. 1970'li yılların başlarından itibaren hayvanlardaki davranış bozukluklarının tedavisinde psikoloji yöntemleri kullanılmaya başlanılmıştır. Bu tarihe kadar, hayvan psikolojisi, insanlar tarafından göz ardı edilmiştir. Örneğin, hayvanların fiziksel veya duygusal acı çekmeyen biyolojik makineler olduğunu söyleyen Descartes, hayvan psikolojisinin gelişimine önemli derecede engel olmuştur.

Çevreyi bütünlük açısından bir vücut olarak düşünebiliriz. Vücutta herhangi bir organda sorun yaşandığında bundan hem o organın bağlı bulunduğu sistem hem de diğer sistemler etkilenir. Sağlıklı bir vücut için birbirinden etkilenen her bir sistemin ya da organın sağlıklı olması gerekir. Sağlıklı bir yaşam için vücudu korumak, hastalanmamak için gereken önlemleri almak çoğunlukla kişinin kendi elindedir. Çevre de havası, suyu, toprağı, canlısı, cansızıyla bir bütündür. Bu bütünlüğü korumak insanın görevidir. Çevreyi koruma sorumluluğunu yerine getirmeyen insan bumerang etkisiyle karşılaşır. Çevrede de dönüt olarak hava, su, toprak, gürültü ve ışık kirliliği ortaya çıkar. Dolayısıyla bu olumsuz durumdan etkilenen gene insanın kendisidir. Üstelik insan, çevreye karşı sorumsuzca davranarak kendisiyle birlikte diğer canlıları da girdaba çeker. O yüzden herhangi bir çevre kirliliği önemsiz olarak görülmemelidir. Örneğin, hava kirliliği neticesinde oluşan asit yağmurları hem toprağı hem de suyu kirletmektedir.

Aşırı nüfus artışı, çarpık kentleşme, kentsel büyüme, sanayileşme, zirai ilaçlar, savaşlar vb. bir taraftan aşırı çevre kirliliklerine sebep olurken öbür taraftan insan yaşamı için çok önemli olan organik tarım arazilerinin yok edilmesini doğurmuştur. Ayrıca, böyle bir çevrede yetişen ürünlerin genetik yapısında değişiklikler olmakla birlikte toksinler oluşmaktadır. Özellikle, hava, su ve toprak kirliliğinin görüldüğü bir ortamda yetiştirilen ürünlerle beslenen insanların ve hayvanların sağlık problemleri ilerleyen tıbbi rağmen hem artmış hem de farklı yeni hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Çevre kirliliğine bağlı olarak iklim koşulları da değişmektedir. Bir bölgede kuraklık hüküm sürerken diğer tarafta sel felaketleri yaşanmaktadır. Her iki durum da canlı yaşamını doğrudan veya dolaylı yollardan tehlikeye sokmaktadır. Aşırı sel felaketlerinin insan hayatına yaptığı yıkım doğrudan tehlike sayılabilirken, bitki ve hayvan türlerindeki azalmalar da dolaylı tehlike sayılabilir.

Hava, su ve toprak kirliliklerine oranla daha az gündeme getirilen gürültü ve ışık kirlilikleri de küçümsenmeyecek boyutlardadır. Bu kirlilikler de özellikle nüfus artışı, hızlı kentleşme ve sanayileşme ile paralel olarak artmaktadır. Gürültü kirliliği; insanların yaşamında çeşitli fiziksel ve psikolojik sorunların (işitme kaybı, kalp hastalıkları, uykusuzluk, sinirlilik, iş veriminin düşmesi) ortaya çıkışında etkisi bulunan bir çevre ve sağlık sorunu olarak tanımlanmaktadır (Bayramoğlu, Işık ve Demirel, 2014: 36, Vidyasagar and Rao, 2006: 140). Işık kirliliği; ışığın yanlış olarak canlıları rahatsız edecek şekilde, yerde, miktarda, yönde ve zamanda kullanılmasıdır. Çevre sorunlarından biri olan ışık kirliliği bitkilere, hayvanlara ve insan aktivitelerine olumsuz etki yapmaktadır. Işık kirliliğinin özellikle hayvanlar üzerinde olumsuz etkisi vardır ve bu etki doğrudan hayvan yaşamının devam etmesinde de etkilidir. Örneğin, bazı böcek türleri ışığa karşı duyarlı iken, bazı böcekler ise yaşamları için mutlak fazla ışığa ihtiyaç gösterirler. Tarlalarda, ormanlarda, göllerde yapılan aydınlatmalar böcek nüfuslarını artırmakta ya da duyarlı olan türlerin yok olmasına neden olmaktadır. Gece aydınlatmasının çevreye etkisi özellikle geceye özgü hayvanlar için önemlidir. Yetersiz ya da fazla ışık hayvanların yaşam döngülerini olumsuz etkilemektedir. Denize ulaşmak için deniz ile kara arasındaki aydınlık farkını kullanan kaplumbağalar da ışık kirliliği yüzünden denize bir daha dönemeyerek hayatlarından olmaktadır. Bununla birlikte, ışık kirliliğinin insanlara da olumsuz etkileri vardır. Örneğin, uygun olmayan aydınlatma uykusuzluk, sinirlilik, huysuzluk gibi psikolojik etkileri olmakla birlikte ışığın göğüs kanseri ile bağlantısı da bulunmuştur (Demircioğlu ve Yılmaz, 2005: 119-120).

İKİNCİ BÖLÜM

FELSEFE VE ÇEVRE İLİŞKİSİ

2.1. Felsefenin Tanımı

Kelime olarak felsefe, bilgelik sevgisi, hikmet sevgisi demektir. Filozof kelimesi ise filo (sevgi) ve sofia (hikmet, bilgelik) kelimelerinin birleşimi ile oluşmuş olup “bilgeliği seven” anlamına gelir.

Felsefenin tanımı filozoflara göre değişmektedir. Bazı filozoflar felsefeyi “varlık olma” açısından, bazıları ahlaki açıdan, kimisi de hem teorik hem de pratik açıdan tanımlamıştır. Gerçek olan şudur ki: Felsefe, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, doğrudan insana hitap eder ve insan faaliyetlerini düzenlemek için zemin hazırlar. Bolay’ın ifadeleri ile; “Felsefe insana derinliğine düşünmeyi, sorgulamayı, tenkit etmeyi öğretir; muhtelif bilim alanlarının, çeşitli insan etkinliklerinin her alanına derinlikli bakma, faaliyetlerimizi onunla temellendirme imkanı hazırlar; insana güven, cesaret ve ümit verir. Bu da yeni fikir üretimine kapıların açılması demektir. İnsan, bundan manevi bir haz duyar, zevk alır, mutlu olur. Felsefe, insana hayatta karşılaştığı şahsi veya toplumsal sorunları çözebilme yeteneği kazandırmalıdır. Bu yeteneği kazandıramayan felsefe çalışmaları, insana yük olur” (Bolay, 2010: 15). Demek ki felsefe bizzat hayatımızın içindedir ve sorunların çözümüne yöneliktir. Felsefe insana, kendi ayakları üzerinde dimdik durabilmeyi öğretir ve hayata bir değer katma becerisi kazandırır. Felsefe, olaylara ve olgulara farklı pencerelerden bakabilmeyi ve hayata umutla sarılabilmeyi öğretir. Kısacası, felsefe insana çaresizliği öğretmez, aksine her sorunun mutlaka bir çözüm yolu olduğunu öğretir.

Farklı filozoflara göre, felsefenin tanımlarından bazıları şöyledir: Herakleitos’a göre “Bilge olmak yüce fazilettir. Bilgelik, tabiatı bilmek için hakikati söylemek ve kendini sorguya çekerek fiillerini ona uydurmak demektir.” Bolay’a göre bu tanım hem teorik hem de pratik açıdan felsefidir. Çünkü bu tanımda kişinin kendini sorguladıktan sonra davranışlarını değiştirmesi yönünde bir istek vardır. Bu tanıma göre, doğru bilgiye

ulaşmak ancak doğayı tanımakla mümkündür. Doğa karşısında insanın, onun patronuymuş gibi davranıp ona hükmetmesi, kendini bilmemesindedir. Kendini sorgulayan, doğa kanunlarını kendine göre değil, kendi davranışlarını doğa kanunlarına göre değiştiren kişi bilgedir.

Aristo'ya göre felsefe, “varlık olmak bakımından varlığın ilmidir.” Bu tanımda da, evrende her varlığın var olmasının bir sebebi olduğu, bu varlıkların bir bütün olarak ele alınması ve var olanların en temel niteliklerinin incelenmesi, düşünen bir varlık olarak insanın, bu sebepleri araştırıp öğrenmesi gerektiği ortadadır.

Romalı Stoacı filozof Seneca ise felsefeyi tamamen eylemsel ve ahlaki bir amaç güderek tanımlamıştır. Seneca'ya göre “felsefenin ilk konusu, insanı nezaket ve terbiyeye hazırlamak” tır (Bolay, 13). Derin bir düşünce ve tecrübe ürünü olan bu tanıma göre insan, akıllı bir varlık olarak, doğruyu yanlıştan, haklıyı haksızdan ayırabilecek, kendisi ve diğer canlılar için sorumluluk alabilecek tek varlıktır. O yüzden insanın nezaket ve terbiye kuralları çerçevesinde hareket etmesi hem kendisini yüceltir hem de üzerinde yaşadığı doğayı ve etkileşim içinde bulunduğu diğer canlıları olumlu yönde etkiler. Nazik ve terbiyeli bir insan Yunus'un deyimiyle “Yaratılanı hoş gör, Yaradan'dan ötürü” felsefesiyle karıncayı bile incitmez. Nezaket ve terbiyeden yoksun bir insan yakıcı, yıkıcı, yok edici tavırlarıyla çevreye, dolayısıyla kendine zarar verir.

Bergson (1859-1941) ise felsefe hakkında şunları söylemektedir: “...Felsefe ne itaat eder, ne de buyurur; o, sempatische etmeye çalışır... Felsefe yapmak yalın bir fiildir (Bolay, 15). Bu tanımda felsefenin hayatta gerçek bir dost, gerçek bir yol gösterici olduğunu görüyoruz. Felsefe öyle bir kılavuz ki; ne insanı baskı altında tutar, ne de kendisi yönetilendir. Onun işi doğruları açık, sade, gösteriştan uzak bir şekilde, tüm gerçekliğiyle ortaya koymaktır. Felsefeyi kendine kılavuz olarak gören kişi, dünya görüşü geniş, hem kendini hem çevreyi seven, bağımsız, hoşgörülü ve mutlu bir kişidir. Farabi'ye (870-950) göre ise felsefe, varlıkların niteliğini sorgulayan bir bilgi alanıdır.

Şimdiye kadar gördüğümüz tanımların hepsinde insanın, dünyanın merkezinde olmadığını görüyoruz. Var olanların hepsi bir bütündür. Hepsi de hem kendi için hem de bir diğer varlık için bir değerdir. Hiçbir şey sebepsiz var olmamıştır ya da var edilmemiştir. Örneğin; yılanların soğuk, sevimsiz, korkunç ve tehlikeli olduğu

düşünülürken yılanın çıkardığı deri egzema tedavisinde, zehri de panzehir olarak kullanılmaktadır. Düşünen bir varlık olarak insanın görevi, varlıkların hakikatlerini araştırıp öğrenmektir.

2.2. Felsefenin Temel Disiplinleri

Felsefenin, farklı dönemlerde, farklı filozoflar tarafından, farklı tanımlarının yapılmış olmasını yadırgamamak gerekir. Felsefenin, başlangıcından beri bir tek tanımı olsaydı, bu felsefenin amacına ve içeriğine uymazdı. Çünkü felsefe hayatın içindedir, hatta hayatın kendisidir.

Düşünen bir canlı olan insanın yaşadığı her yerde felsefe vardır. Merak eden, inceleyen, araştıran insanın ihtiyaçları ve istekleri göz önünde bulundurulduğunda felsefenin birden fazla tanımının yapılması doğaldır. İnsanın en önemli yetisi olan düşünme, sonu olmayan ve sınırlanamayan doğal bir etkinliktir. İnsan, merak duygusu sayesinde olayların sebeplerini ve sonuçlarını ortaya koymaya, en doğruya ulaşmaya çalışır. Diğer taraftan, ihtiyaçlar ve istekler de sonsuzdur. Her çağda insan, sahip olduklarından daha fazlasını istemiştir. Bu sebepler felsefenin, hayatın her alanına girerek dallanıp budaklanmasına yol açmıştır. Günümüzde felsefe; siyaset felsefesi, spor felsefesi, iletişim felsefesi, teknoloji felsefesi, çevre felsefesi gibi kollara ayrılmıştır. Bunların hepsi ihtiyaçların ve isteklerin sınırsız olması ve insan hayatının karmaşıklığı sonucu ortaya çıkmıştır. Gelecekte de ilgi, ihtiyaç ve istekler doğrultusunda felsefenin farklı dallarını göreceğimiz kesindir. Felsefede yeni dalların ortaya çıkması, daha önceki dalların önemini azaltmaz, artırır. Çünkü insan hayatı bütündür. Dolayısıyla felsefe de dallarıyla birlikte bir bütündür. Nasıl hayatımızın bir bölümünü kesip çıkaramıyorsak, felsefenin dallarını da, artık ihtiyaç yok diye, önemsiz göremeyiz. Çünkü bu dalların hepsi de hayatın içindedir ve birbiriyle ilişkilidir. Felsefeyi bir ağaç olarak düşünürsek, bu ağacın kökleri de felsefenin kollarıdır. Bu ağaçtan yeni köklerin çıkması önceki kökleri zayıflatmaz, aksine güçlendirir. Hatta önceki kökler olmasaydı, yeni kökler oluşamazdı. Ağaç büyüdükçe, ağacın köklerinin toprakta yayılması gibi, bilim ve teknoloji geliştikçe de felsefe kendini hayatın farklı alanlarında gösterecektir.

Felsefenin hayatın farklı alanlarında görülmesi, onun çok yönlülüğünü ortaya koymaktadır. Sanattan spora, dinden eğitime, siyasetten iletişime ve daha birçok alanda

felsefeye ihtiyaç duyulur. Felsefenin çok işlevliliğe sahip olması ve bu işlevliliğin her çağda, her toplumda ve her alanda devam etmesi onun bir başucu kaynak olarak görülmesini sağlamıştır. Çağdaş düşünürlerden olan Wittgenstein, felsefenin çok işlevliliğine dikkat çekmiş ve felsefeyi bir alet kutusuna benzetmiştir (Cevizci, 2009: 18). Tamir ve bakım işlerinde, içinde çeşitli aletler bulunan alet kutusuna ihtiyaç duyduğumuz gibi hayatın her alanında da felsefeden yararlanırız. Felsefe, hem akli bir etkinlik hem de zihinsel bir üretim olduğu için ona her zaman ihtiyaç vardır.

Felsefenin akli bir faaliyet olması onun günümüze kadar gelişerek etkisinin artmasını sağlamıştır. Eski çağlardan beri varlık, doğa, bilgi, ruh, hayat ve insan hakkında akla takılan soruları yanıtlamaya çalışan felsefe geçmişten günümüze asla gerilememiş aksine daha da gelişmiştir (Bolay, 2010: 34). Bu, felsefenin gelecekte de günümüzden daha ileri bir düzeyde olacağı anlamına gelir. Çünkü bilim ve teknoloji ilerledikçe hayat daha da karmaşık hale gelecek ve bu karmaşık hayata yeni çözümler felsefe aracılığıyla aranacaktır. İnsan zihninin işleyişine dur demek mümkün olmadığı gibi felsefenin alanına da sınır koymak mümkün değildir. Geçmişten günümüze hayat karmaşıklaştıkça insan da felsefe yapmak konusunda ustalaşmıştır. Bu ustalık, felsefeyi hep bir önceki zamandan daha üst seviyeye ulaştırmıştır.

Bolay'a göre felsefenin ilgi alanı çok geniştir (Bolay, 31). Onun sözleriyle ifade edilirse; "felsefe; evreni, doğayı, doğadaki varlıkları, toplumu, devleti, bunların ilişkilerini, insanı, insanın eylemlerini, aklını, düşüncesini ve bilgisini inceler. Ayrıca bilginin oluşumunu, sanatı, çevreyi, hukuku, hakları, iletişimi, dili, anlamı, barışı, sağlığı, sporu, özgürlüğü inceler ve bunlarla ilgili çeşitli ilkelere ulaşmak ister." Bolay sözlerine felsefenin bilgi, bilim, varlık, ahlak, siyaset, sanat, din, dil, eğitim, hukuk, devlet, toplum, spor, çevre gibi çeşitli kollarının olduğu şeklinde devam eder. Bolay'a göre felsefe bu konular üzerinde faaliyet gösterdiği için varlık felsefesi, bilgi felsefesi, ahlak felsefesi, siyaset felsefesi, toplum felsefesi, din felsefesi, spor felsefesi, iletişim felsefesi, vb. birçok felsefe dalı ortaya çıkmıştır. Bu dallardan varlık ve bilgi felsefeleri teorik olup diğerleri eylem alanlarıdır.

Felsefenin bütün disiplinleri temel olarak üç alandan doğar. Bu alanlar; varlık ve bilgi alanları ile genel bir eylem alanı olarak etiktir. Bu üç temel disiplini sırasıyla ele alıp incelemekte fayda vardır.

Felsefenin temel disiplinlerinden ilki ontoloji (varlık felsefesi) dir. İnsan merak eden bir varlık olarak Eski Çağlardan beri neyin gerçekten var olduğu varlık bakımından neyin geçici, neyin kalıcı olduğu konusunda düşünmüştür. Varlığın sadece madde mi olduğu yoksa maddeye ek olarak ruhun da mı olduğu sorusu en eski zamanlardan beri merak edilen en temel sorulardan biridir. Ayrıca, madde ile zihin arasında bir ilişki var mıdır? Evrende bir nedensellik hüküm sürüyor mu? Eğer sürüyorsa, bu özgürlüğümüzü nasıl etkiler? Varlıkla ilgili olarak herkesi ilgilendiren bu sorulara varlık felsefesi bulmaya çalışır (Cevizci, 2009: 19).

Varlık, evrende var olan her şeyin ortak adıdır. Bu durumda varlık, insan bilincinden bağımsız olarak dış dünyada olduğu veya olabileceği gibi aynı zamanda insan bilincinde zihne bağımlı olarak da bulunur. Şu ev, şu araba, şu elma, şu dağ insan bilincinden bağımsız olarak vardır. Bunlar biz onları algılasak da algılamasak da onlar vardır ve gerçektir. Fakat sayılar, geometrik şekiller düşünsel varlıklar olup bunlar ancak zihnin yarattığı varlıklar olarak bilinçte vardır. Gerçek varlıklar zamana ve mekâna bağlı olup değişir, gelişir ve yok olurlar. Düşünsel varlıklar ise zaman ve mekân dışındırlar. Bunlar yok olmazlar, değişmezler ve sabit kalırlar. Doğa bilimleri denilen fizik, kimya ve biyoloji değişen ve duyarlarla algılanabilen varlıkları inceler. Nesnelere dünyasını ve onlarla ilgili olayları inceleyen doğa bilimleri “Varlık nedir?”, “Varlık var mıdır?” gibi sorularla ilgilenmez ve varlığı problem olarak görmez. Formel bilimler denilen matematik ve mantık ise duyu organlarımızın algılayamadığı düşünsel varlıkları araştırıp inceler. Doğa bilimleri, gerçek (değişen) varlıkları incelerken nedensellik ilkesinden (her olayın bir nedene bağlı olduğu) yola çıkarak açıklama yapar. Bu açıklamadan, değişenlerden değişmeyen ilişkilere ve soyut konulara ulaştığı sonucu çıkar. Bilim varlıkları gerçek varlıklar ve düşünsel varlıklar olarak ikiye ayırıp incelerken felsefe bu ayrımı yapmadan genel olarak varlığın ne olduğu sorusu üzerinde düşünür. Felsefe varlıkla ilgili her soruyu bir problem olarak görür ve bu sorular üzerinde tek tek düşünerek her birini tartışma haline getirir (Bolay, 2010: 137-138).

Felsefede temel bir düşünüş şekli olan varlık (ontoloji) hakkında İlk Çağ’dan günümüze kadar yaşayan her filozofun ortaya koyduğu fikirler vardır. Filozoflar, hangi devirlerde yaşarlarsa yaşasınlar bilgi ve ahlak sorularından önce, varlık olmadan bilinecek bir şey olmayacağı düşüncesiyle, varlık sorunu üzerinde tartışmışlardır. Her

filozofun varlıkla ilgili fikri olmasına rağmen ontolojiyi Christian Wolff (1679-1754) bir felsefe disiplini olarak düzenlemiştir (Bolay, 140).

Felsefenin bir dalı olan ontoloji, 17. yüzyıla kadar metafizikle aynı anlamdaydı. Descartes'e kadar ilk felsefe, bilimlerin bilimi gibi anlamlara sahip olan metafizik, 17. yüzyıldan beri madde, ruh, gayelilik, mekanizm, ahlak, hürriyet, aşkınlık, içkinlik, birlik, çokluk, zorunluluk, olumsuzluk ve aşk konularında varlığını sürdürmektedir. Ontoloji ise varlık, var oluş ve gerçeklik üzerine düşünür (Bolay, 139).

Felsefenin ikinci temel alanı epistemoloji (bilgi felsefesi) dir. Yunanca "episteme" ve "logos" kelimelerinin birleşimiyle oluşan epistemoloji felsefenin bilgiyi ele alan disiplini dir. Bilgi ile ilgili problemleri araştıran, bilginin imkânsızlığını, kaynağını, doğasını, doğruluğunu ve sınırlarını inceleyen epistemoloji, bilgiyi nasıl tanımlanacağı, bilginin temel özelliklerinin ne olduğu sorularına cevap bulmaya çalışır (Cevizci, 2009: 33). Günümüzde teknolojinin de hızla gelişmesinin bir sonucu olarak gerek televizyondan, gerek gazetelerden, gerekse internet sitelerinden her gün yeni bilgiler öğreniyoruz. Bu yollarla öğrendiklerimizin hepsini gerçekten bilmemiz gerekiyor mu? Bilgi nedir? Neyi, ne kadar bilmeliyiz? Doğru dediğimiz bilginin özelliği nedir? Biz neleri bilir neleri bilemeyiz? Epistemoloji bütün bu sorular üzerinde düşünür. Kısaca epistemoloji gerçeğe ulaşma ve onu gün yüzüne çıkarma amacını güder.

Epistemolojinin temel kavramları şunlardır: Sübjede, bilgi, doğruluk, gerçeklik ve temellendirme. Bilen, düşünen bir varlık olan, insan, bilgide aktif taraf olan sübjedir. Bilen öznenin, bilmek için yöneldiği nesne ise objedir. Sübjede ile objede arasında kurulan bir ilişkiden bilinçli olarak doğan ürün bilgidir. Önermenin gerçeklikle uyuşması, düşüncenin çelişik olmaması durumu doğruluktur. Bilinçten bağımsız olarak var olan ise gerçekliktir. Temellendirme ise gerçeğe uygun bilgiye ulaşma çabasıdır (Bolay, 2010: 69-70). Buna göre doğruluk ile gerçeklik günlük hayatta her ne kadar birbirinin yerine kullanılsalar da aslında farklı anlamları vardır. Bunu bir örnekle açıklarsak; ateşin yakıcı olması, Güneş'in her gün doğudan doğup batıdan batması bir gerçekliktir. Üçgenin iç açılarının toplamının 180⁰ olması, Pisagor bağıntısı ise bir hakikattir. Bilgi felsefesi, bilgileri mantıki tutarlılık içinde gerçekliğe en uygun şekilde ortaya koyar. Bunu yaparken gerçek bilginin kaynağını araştırır. Bolay aynı eserde, bilginin kaynağı ile ilgili olarak şu soruları sormaktadır: "Bilgi duyulardan mı geliyor; duyu öncesi zihin

yeteneklerinden mi geliyor? Sonra bilgi nasıl oluşuyor? Ham malzemenin zihinde bilgi haline gelmesinde hangi etkenlerin rolü vardır? Örneğin; Bilginin elde edilmesinde sezginin rolü var mıdır? Varsa bu rol ne derece önemlidir? Bilginin oluşmasında dıştan gelen başka etkenler var mıdır?” (Bolay, 71). Bu sorulardan anlaşıldığı gibi bilginin temelde akıl ve deney olmak üzere iki kaynaktan çıktığı görüşleri ortaya çıkmıştır. Bu durumda doğru bilginin ölçütlerinin ne olduğu sorularına verilen cevaplar rasyonalizm, empirizm, pragmatizm, entüisyonizm, ekzistansiyalizm gibi farklı akımların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bilginin ölçütlerinin neliği karşısında bu kadar çok akımın ortaya çıkması, gerçek bilgiye ulaşıp ulaşılamayacağı şüphesini doğurmaktadır.

Cevizci’ye göre “kuşkuculuk bilginin imkânsız olduğunu, hiçbir şeyin bilinemeyeceğini, insan zihninin kesin hiç bir doğruya ulaşamayacağını öne süren görüştür” (Cevizci, 2009: 46). İlk Çağ Yunan düşünürlerinden biri olan Parmenides (M.Ö. 540-480), evrende değişmeyen tek şeyin varlık ve yokluk olduğunu savunmuştur. Değişen varlıkları temel varlık olarak kabul etmeyen Parmenides, görünüşler dünyasından kuşku duymuştur (Bolay, 2010: 73).

İlk Çağ’da kesinsizliği ifade eden ruhsal bir bunalımdan öteye gidemeyen şüphecilik Yeni Çağ’da Descartes (1596-1650)’ın metodik (yöntemsel) şüpheciliği ile daha da gelişmiştir. Descartes’ın metodik şüpheciliği İlk Çağ şüphecilerinin yaptığı gibi bir amaç değil, kesin ve açık bilgiye ulaşmak için bir araçtır. Descartes’a göre düşünmek, var olmanın kanıtıdır. Ona göre var olmanın temeli Tanrı’ya dayanır. Mükemmel olan, yanılmayan ve yanılmayan sadece Tanrı olduğu için yalnız Tanrı’dan gelen bilgi kesin ve doğrudur (Cevizci, 2009: 75).

Felsefenin üçüncü temel disiplini olan etik bu çalışmanın temel unsuru olması bakımından aşağıdaki başlık altında incelenecektir.

2. 3. Bir Felsefe Disiplini Olarak Etik

Bir disiplin olarak etiğe geçmeden önce etik, ahlak ve moral kavramları arasındaki ilişkiyi incelemek gerekir. Etik sözcüğü Grekçe “ethos” , moral sözcüğü ise Latince “mos” sözcüğünden gelmiştir. Hem ethos hem de mos gelenek, görenek, alışkanlık,

karakter, huy, töre anlamlarına gelir. Dilimizde, moral kelimesinin karşılığı olarak ahlak sözcüğünü kullanırız. Ahlak, Arapça “hulk” kökünden türemiş olup bu kökte töre, gelenek, alışkanlık, huy, karakter anlamlarına gelir. Etik ve ahlak etimolojik olarak aynı ya da birbirine yakın anlamlara sahiptir. Ancak bu kelimeler, felsefe bilimi içinde farklı değerlendirilir. Felsefede ahlak, pratik bir etkinlik alanıdır. Etik ise ahlakı teorik olarak inceler. Etik, ne yeni bir ahlak üretir ne de insanlara herhangi bir ahlaka uymalarını öğütler (Özlem, 2010: 28-29). Bu durumda ahlak toplumdan topluma, çağdan çağa değişir. Yeni ahlaklar ortaya çıkabilir veya var olan ahlak etkisini kaybedebilir. Ancak etik, ne yeni normlar ortaya çıkarır ne de değişkenlik gösterir. Yani ahlak, insan topluluklarında farklı duygusal eğilimlere, farklı düşüncelere, inançlara, alışkanlıklara ve geleneklere bağlı eylemler alanıdır. Bu durumda ahlak yaşamın içindedir ve kişinin karar almasında ve eylemde bulunmasında yön vericidir. Bu demektir ki her insanın içinde yaşadığı toplumun bir takım inançları, yasakları, buyrukları, değerleri vardır ve insan bu inançların, yasakların, buyrukların, değerlerin içinde doğar. İnsan, doğduğu anda hazır bulunduğu bu eğilimleri ya irdelemeden, sorgulamadan benimser ya da bu değerler aile veya toplum tarafından kişiye gerek ikna gerekse baskı yoluyla benimsetilir. Kişi hayatının belli bir döneminde veya dönemlerinde, benimsemek zorunda kaldığı veya isteyerek benimsediği gelenek, görenek, töre, buyruk ve alışkanlıkları eleştirebilir, sorgulayabilir. Bunun tam tersine kişi, kendisinin koşulsuz ve sorgusuz benimsediği yaptırımları başkalarının da koşulsuz ve sorgusuz kabul etmelerini bekler, kabul etmeyenlere karşı zıt bir tavır takınır. Kişinin içinde yaşadığı toplumun ahlak kurallarına karşı takındığı eleştirel tavır kısa süreli ise bu ahlakın sınırları dışına çıkmaz ancak bu süreç uzunsa ve gelip geçici değilse o zaman kişinin iç içe yaşadığı ahlak kurallarını eleştirme, soru sorma ve sorulara cevap bulma çabası başlar. İşte bu noktadan sonra etik işin içine girer. Mevcut ahlak ilkelerini inceleyen etik iyi veya kötü kavramlarını kullanarak bir yargıya varmaya çalışır (Özlem, 22).

Etikle uğraşan bir kişi ilk olarak bir ahlaklar çokluğu ile karşılaşır ve ahlak ilkeleri hangi dönemde olursa olsun hep görelidir. Ahlak ilkelerinin göreliliği felsefe tarihinin başlangıcından beri vardır ve bu aşılacak bir problem değildir. Bu durumda kişinin; düşünen, araştıran, gözlemleyen, tasarlayan, planlayan, sebep-sonuç ilişkisi kuran bir varlık olarak seçebileceği iki yol vardır: Birincisi; kendine göre bir ahlaksal yaşam sürdürmeye karar vermek. İkincisi; ahlak ilkelerinin göreliliğini ve değişkenliğini kabullenmeyip tüm insanlık için birleştirici olabilecek temel ve evrensel ahlak ilkelerini

belirlemek. Bu durum etikte, etik görecelik (relativizm) ve etik evrenselcilik (üniversalizm) olarak iki temel yönelimin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Özlem, 24).

Felsefe tarihinin başlangıcından beri etik görecelik ve etik evrenselcilik hakkında görüşlerini ortaya koyan ve o görüşün temsilcileri olarak bilinen filozoflar vardır. Sofistlere göre tek ve değişmez, genel geçerli evrensel ölçütlerle insan eylemlerini değerlendiremeyiz. İyi veya kötü insan eylemleri; ancak insana ait, insan kaynaklı, insana göre şeylerle değerlendirilebilir. Hatta iyi ve kötü, insana göreli olmakla kalmayarak insanına göreli şeyler durumundadırlar. Örnekle açıklanırsa, yarar ve hazzın tüm insanlara göre iyi olduğu söylenebilecekken sofistlere göre bunu genellemek doğru değildir. Çünkü herkes için genel geçerli yarar ve haz mümkün değildir. Birinin yararına olan başka birinin yararına olmayabilir. Ayrıca birinin haz aldığı bir şeyden bir başkası haz almayabilir. O yüzden yarar ve haz insana göredir. Bu düşünceden hareketle “Her şeyin ölçütü insandır” diyen Sofistler, bir doğa felsefesi olarak başlayan ve doğayı ölçüt alan Grek felsefesinde felsefi ilgiyi doğadan insana yöneltmişlerdir. İnsanı ölçüt kılan Sofistler etik tarihinde de etik göreceliğin (rölativizm) de ilk temsilcileri olmuşlardır. Etik göreceliği savunan Protagoras da evrensel değerlerden söz edilmeyeceğini belirtmiştir. Ona göre neyin değerli neyin değersiz olduğu insanına göre değişir. Protagoras, “üşüyen için rüzgar soğuk, üşümeyen için soğuk değildir” diyerek değerın insana göre değiştiğini vurgulamıştır. Bu sözden evrensel değerlerin de olmadığı sonucu çıkabilir. O yüzden Sofistler değer göreceliğinin (rölativizm) de ilk temsilcileridir (Özlem, 25). Demek ki; Sofistlere göre yarar, haz ve değer insanına göredir. Örneğin; limon tüm insanlar için faydalı, haz veren bir yiyecek olarak genellenemez. Limon, ekşiyi seven ve midesi sağlıklı bir insana haz verir ve faydalıdır. Ekşiyi sevmeyen ve midesi rahatsız olan için ise limon ne haz verir ne de yarar sağlar.

Sokrates ve Platon ise etik evrenselciliğın (üniversalizm) temsilcileri olup insanın ahlaksal yaşamını evrensel ilkelere göre düzenleyen bir evrensel ahlak geliştirmeye çalışmışlardır. Sokrates’e göre iyi, doğru, erdem, cesaret, ahlak gibi tümel doğruların birer özü vardır ve bu özler bilincimizin ve belleğimizin derinliklerinde örtük bir şekilde saklanmış gibidir. Ona göre biz bu özlerin bilincinde değilizdir. Ancak doğruyu ortaya çıkarma amaçlı konuşma (diyalektik) ve maiotik (akılda zaten mevcut olanı uyarma, hatırlatma yoluyla açığa vurma, doğurtma) yoluyla bu özler tümel tanımlarıyla ortaya çıkabilir ve insanın ahlaksal yaşamı bu tümel doğrulara göre düzenlenebilir. Sokrates’e

göre yapılması gereken, ahlaksal yaşama yön veren temel kavramların evrensel tanımlarını ortaya koymaktır. Sokrates'e göre ölçüt doğru bilgidir. Çünkü doğru eylem çıkacağı dolayısıyla doğru bilgi aynı zamanda bizi iyi ahlaka yönlendirir. Öyleyse doğru eylemin sergilenmesine zemin hazırlayan ilke, bilgi ve ahlak yönünden de "iyi"dir. "İyi" kavramı Platon tarafından, kendisinden pay alınan bir idea olarak insan üstü kategoride yer alır (Özlem, 26).

Etiğin, birbiriyle sıkı bir ilişki içinde olan üç temel problemi vardır: a) En yüksek iyi, b) Doğru eylem, c) İrade (istenç) özgürlüğü. Felsefe tarihinde, birçok etikçiye göre insan yaşamının anlam ve değer bulması, "en yüksek iyi"ye ulaşma çabası ile mümkündür. Stoacı, hazcı, yararcı gibi farklı ahlak öğretilerinde amaç hep en yüksek iyiye ulaşmaktır (Özlem, 36). Ancak bu ahlak öğretilerinde amaç aynı olsa da en yüksek iyinin içeriği farklıdır. Örneğin, Stoacılara göre doğaya uygun yaşamak en yüksek iyi kabul edilirken hazzı savunan etikçilere göre en yüksek iyi, acıdan mümkün olduğu kadar uzak durmaktır. Yararı savunan etikçilere göre (Sofistler, Mill) ise toplumun çoğunluğu için yararlı olan en yüksek iyidir.

Etik problemlerin ikincisi olan doğru eylem ise doğru olanı yapmakla ilgilidir. Doğru eylemde bulunabilmek için erdemli olmak gerekir. Erdem, doğru eylemde bulunmak için gerekli nitelik, yetenek ve beceridir. Doğru eylem ve buna bağlı olarak erdem hakkında farklı tanımlar yapılmıştır. Kant'a göre doğru eylem, kişinin kendi kendine koyduğu yasaları gerçekleştirilmesiyle mümkündür (Özlem, 38). Buna bağlı Kant erdemi, kişinin akıl ve özgür iradesiyle, kimsenin etkisi ve baskısı olmadan kendine yasa koyabilmesi olarak tanımlar. Çünkü Kant'a göre insan ancak kendi akli ve mantığıyla ve herhangi bir dış etki altında kalmadan özgürce yasalar koyması ve kendi koyduğu bu yasalara uyması durumunda ahlaklı olur. "Ormanda ateş yakmak yasaktır" kuralını Kant'ın düşüncesine göre ele alalım: Bu kurala uymamak hukuka aykırı davranmaktır ve cezası vardır. Dolayısıyla kişi, ceza alacağı için ormanda ateş yakmadığında ahlaktan bahsedemeyiz. Ancak kişi bu kuralın hukuki yaptırımını göz önünde bulundurmadan, kendi akli ve özgür iradesiyle kendine koyduğu "yangın tehlikesine karşı ormanda ateş yakma" kuralına uyduğunda ahlaktan söz ederiz. İşte Kant'a göre erdem, kişinin en yüksek iyiye ulaşma adına kuralları kendisinin koyması ve doğru eylemi gerçekleştirmesidir. Platon ise erdemi, mutlu olmanın ön koşulu olarak görür. Ona göre

insanı mutluluğa götüren dört eylem vardır: Bilgelik, cesaret, adalet ve ölçülü olmadır (Özlem, 39).

Etiğin üçüncü temel problemi ise istenç (irade) özgürlüğüdür. İrade özgürlüğü, insanın eylemlerinin kaynağını oluşturan ilkeleri, değerleri, töreleri, gelenek ve görenekleri, normları kendisinin seçebileceği ve bunları değiştirebileceğidir (Özlem, 41). Eylemler, özgür bir iradeyle gerçekleştirildiklerinde ahlaki değer taşır. Kişinin kendi özgür iradesi dışında gerçekleştirdiği eylemlerinde kendi bilinci ve sorumluluğu ortadan kalktığı için bu eylemlerin ahlaki bir değeri yoktur. Çünkü özgürlük, bilinçli bir değerlendirmedir (Bolay, 2010: 211). Demek ki, bilinç olmazsa özgürlük olmaz, özgürlük olmazsa ahlaki (doğru) eylem olmaz, doğru eylem olmazsa en yüksek iyi olmaz.

2. 4. Felsefenin Başlangıcı ve Çevre ile İlişkisi

Felsefe deyince akla ilk olarak Eski Yunanlar gelir. Bunun sebebi bilimlerin temeli olan felsefeyi ilk olarak Eski Yunanların ortaya koymasıdır. Eski Yunan felsefesine, Antik Çağ adı da verilir ve bu çağ sadece Yunan ve Roma kültürlerini kapsar. İsa'dan önce 8. yüzyıl ile İsa'dan sonra 5. yüzyıl arasında gelişen Antik Çağ bin yıldan fazla sürdü.

Felsefenin Eski Yunanlar tarafından başlatıldığını söylemek, felsefeyle sadece Eski Yunanların ilgilendiği anlamına gelmez. Başka kültürlerde de felsefi bilgiler elde edildi. Bunun aksini söylemek felsefenin içeriğine uymaz. Çünkü felsefe, insan aklının bir ürünüdür. Kaynağını akıldan, dolayısıyla insandan alan felsefe, insanın merak duygusundan, öğrenme isteğinden, en doğrusunu bulma çabasından doğar. Sadece Antik Çağ'da ve Eski Yunanlarda değil, tarihin her döneminde ve diğer milletlerde de felsefe, yaşamı ve yaşamda var olan her şeyi araştırıp öğrenmeye yarayan bir anahtardır. Bu anahtarla insan, kendisiyle çevresiyle, hatta nereden gelip nereye gideceği ile dolayısıyla geçmişle ve geleceği ile ilgili her şeyi merak edip cevap bulmaya çalışmıştır. “Bu evren nereden gelip nereye gidiyor?”, “Bu dünyada insanın yeri ve yazgısı nedir?” (Gökberk, 2010: 12) gibi sorulara cevap bulmak tüm insanlığın ortak arzusudur. İşte bu ve bunun gibi sorulara Eski Yunanların ve bu kültüre dayanan milletlerin dışındakiler hayal gücüne ve birtakım mitolojik ve tanrısal olaylara dayanarak cevap vermeye çalıştılar. Bu cevaplar karşısında hiçbir şekilde şüphe duyulmaz, bunlara öylece inanılırdı. Antik Çağ'da aynı

sorulara, akla mantığa dayanarak, daha bilimsel açıklama getirildi. Çünkü artık insanlar, herhangi bir şüpheye ve eleştiriye yer vermeyen, dinin ve geleneğin etkisiyle verilen cevapları akıl ve mantık süzgecinden geçirmeye başladılar. Merak edilen sorulara, din ve gelenekten yola çıkarak değil kişinin kendi aklını ve tecrübelerini kullanarak cevap verilmesi gerektiği anlaşıldı. O yüzden Eski Yunan felsefesinde eleştiriye açık bir tutum izlenir. Bu dönemde insan bilmek için bilmek arzusunu taşıdı. Kısacası Antik Çağ'da bilgiye özgür bir pencereden, akıl ön plana konularak ulaşılmaya çalışıldı. Felsefenin başlangıcının Eski Yunanlara dayandırılmasının sebebi budur.

Felsefede din ve geleneklerin yerine aklın ortaya konulması, bu yoldan gerçeklere ulaşmaya çalışılması aslında felsefenin gerçek kimliğini bulması demektir. Çünkü felsefenin amacı; doğruyu bulmak, bunun için çalışmak, bilgi birikimlerini sürekli irdelemektir. Dolayısıyla din ve gelenekler aracılığıyla bir yere varılamayacağını düşünen Yunan filozofları ilk eserlerini doğa üzerine yazdılar. Bu eserler, günümüzde ne kadar alanı kastettiğimize bağlı olarak daraltma veya genişletme imkânına sahip olduğumuz “çevre” ile aynı anlamda kullanabileceğimiz “doğa”yı bilimsel yönden incelemek amacıyla yazılmış ilk denemelerdir.

Felsefe tarihinde önemli bir yeri olan Hint filozoflarının din ve gelenek sınırları içerisinde bilgi ortaya koymalarına karşın, ilk Yunan filozofları ilk olarak arkhe (ilk madde) sorununu çözmeye çalıştılar ve önyargılardan, kalıp düşüncelerden sıyrılarak felsefeye “doğa” penceresinden baktılar. Böylece, doğa üzerine yazdıkları eserlerle felsefenin temelini inşa ettiler. Arkhe sorunun çözümüne yönelik olan bu yaklaşım, çevre bilincine varma, çevrenin önemini anlama ve onu tanımaya, bilmeye çalışma yönünde atılan ilk tohumlar olarak da düşünülebilir. İlk doğa filozofları olarak bilinen Thales, Anaximandros ve Anaximenes, doğdukları andan itibaren hazır buldukları doğanın, aslında bir parçası olduklarının bilincindedirler. Nil'in Mısır halkı için hayati bir öneme sahip olduğunu gözlemleyen Thales, evrenin ana maddesinin “su” olduğu, her şeyin “su”dan türediği sonucuna ulaştı. Nil'in sularının artmasıyla etrafındaki her canlının hayat bulduğunu, topraktan bol verim alındığını, bunun sonucunda da Mısır halkının refaha ve mutluluğa kavuştuğunu görmüştür. Öyle ki susuz bir hayat düşünülemez, su yaşam kaynağıdır. Thales'in doğduğu ve büyüdüğü çevre (Milet) de göz önüne alındığında suyun önemini anlaması yeni bir bilgi değildir. Yeni olan bilgi, su sadece bir bölgede değil, her yerde varlıkların var olma sebebidir.

Thales her şeyin canlı olduğunu, bu canlılığın sebebinin “su” olduğunu söyledi. Çünkü suyun can verme, canlılığı koruma ve devam ettirme özelliği vardır. Bir tohum susuz çimlenemez. Bir bitki, insan veya hayvan susuz yaşayamaz. Susuz kalmak var olmamak demektir. O yüzden Thales, canlılığın temel şartı olan suyu tanrısallaştırmıştır. Onun “her şey tanrılarla dolu” demesinin nedeni şudur: Her şeyde su var, su varsa her şey var, su yoksa hiçbir şey yok, su her şeyin var olma sebebidir. Susuz hiçbir canlının yaşamasının mümkün olamayacağı sonucuna gözlem yoluyla ulaşan Thales, suyu “tanrısal” kabul etti. “Hiç’ten hiçbir şey meydana gelmez” düşüncesinden yola çıkarak her şeyin “su”dan meydana geldiğini savundu. (Gökberk, 20).

Astronomi ile de ilgilenen Thales, gökyüzü ve yeryüzü olaylarını gözlemledi. Elde ettiği verileri düşünce ile yoğurarak doğa görüşünü ortaya koyan Thales, felsefenin babası olarak kabul edilir.

Anaximandros’un doğa felsefesinde ise; başlangıçta Apeiron’dan sıcak ile soğuk meydana geldi. Bu zıtlıktan yer ve gök oluştu. Yer, başlangıçta su ile kaplıydı ve yeryüzünde meydana gelen ilk canlılar balık gibi suda yaşardı. Gök ise, boşlukta serbest olarak duran ve yuvarlak olan yerin etrafında döner.

Anaximenes ise düşünce olarak hem Thales’ten hem de Anaximandros’dan etkilendi. Bunun sonucunda ilk maddenin hava olduğunu söyledi. Ona göre soluk bizi nasıl canlı tutuyorsa, “hava” da bütün evrenin düzenini, varlığını sağlar. “Hava”nın yoğunlaşması ve gevşemesi ile bulut (su), toprak ve taşlar meydana geldi.

İlk doğa filozofları olarak adlandırılan Milet Okulu’nun bu üç filozofu (Thales, Anaximandros ve Anaximenes) felsefe tarihinin başında yer almaktadır. Onların düşüncelerini doğa üzerine geliştirmeleri bir tesadüften ibaret değildir. Her üç filozofun gayesi arkhe sorununu çözmektir. Fakat onların çözüm olarak “hava” ve “su”yu her şeyin var olma sebebi olarak görmeleri çevre açısından düşünüldüğünde daha anlamlıdır. Çünkü “çevre” kavramı havayı, suyu, taşı, toprağı kapsar. İlk doğa filozoflarınca her şeyin varlık sebebi olarak görülen “hava”, “su” ve “yer” (toprak) günümüzde de bütün canlıların varlık sebebidir.

2.5. Çevre Sorunlarının Felsefi Arka Planı

Çevre kavramını, ister nitelik açısından ister mekan açısından, hangi açıdan ele alırsak alalım insan-doğa veya canlı-doğa arasında sıkı bir bağ olduğu görülür. Öyle ki; ne canlı olmadan çevre ne de çevre olmadan canlı varlığını sürdürebilir. Bu sıkı ilişkiyi Gül, “İnsan –Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe” adlı makalesinde “zorunlu ilişki” olarak adlandırmaktadır. Gül, aynı makalede insan ile doğa arasındaki zorunlu birliktelik hakkında şunları söylemektedir: “İnsanın doğa ile olan ilişkisinin arka planında onun varlık düzleminde doğaya bağımlı bir varlık olması yatmaktadır. İnsan doğada yaşam bulan, yaşamını doğa içindeki koşulların etkisiyle şekillendiren ve zorunlu olarak da bir şekilde doğayla ilişki içinde var olabilen bir varlıktır. Canlı bir varlık olan doğa, yine kendisi gibi canlı bir varlık olan insanla yaşamı boyunca sürekli birlikte olmayı gerektirecek bir zorunluluğun parçası olarak karşımızda durmaktadır” (Gül, 2013: 18).

İnsan ile doğa arasındaki “zorunlu ilişki”, tarihin ilk dönemlerinden başlayarak 17. yüzyıla kadar canlı ve doğa merkezli olarak sürmüştür. Bu yüzyıla kadar ekonomik, kültürel ve siyasi başta olmak üzere her türlü menfaatten uzak tutulan doğa anlayışı, Bacon’ın ve Descartes’ın görüşleriyle değişmeye başlamıştır. İlkçağlardan beri doğa ile dostça ilişkiler kuran insan, Bacon’ın “bilmek, egemen olmaktır” ve Descartes’ın “mekanik dünya” görüşleri ile kendini merkeze almış, doğada her şeyin hakimi olmak için çalışmaya başlamıştır (Gül, 18).

Descartes’ın mekanik doğa anlayışı, canlı-cansız ayrımı yapılmaksızın tüm varlıkları kapsar. Descartes’ta göre canlı varlıklar, cansız cisimlerle aynı yapıdadırlar. Bu yüzden hepsinin aynı nedenlerle açıklanması gerekir. Canlı-cansız, her varlığın aynı yasalara göre işlediğini açıklayan Descartes canlıyı, sadece daha karmaşık bir makineye benzetir. Ancak Descartes, insanın istençli olarak yaptığı vücut hareketlerini mekanist açıklamaların dışında bırakır. Çünkü Descartes’a göre insan ruh sahibidir ve ruhtan yoksun olan öteki canlılarda (bitkiler ve hayvanlar) istençli hareketler yoktur (Gökberk, 2010: 240).

Descartes, insanı canlı bir varlık olarak bir makineye benzetir. Ancak o, insan ruh sahibi bir varlık olduğu için düşünerek, bilerek ve isteyerek çeşitli aktivitelerde bulunmasıyla onu diğer canlılardan ayırır. Bu ayrıcalık insana çevreyi koruma

sorumluluğunu yükler. İnsan, bu sorumluluğu 17. yüzyıla kadar yerine getirmiş, doğaya egemen olmaya çalışmamıştır. 17. yüzyıla kadar doğa ile dostça yaşamayı bilen insan, doğanın da canlı bir varlık olduğunu, onun da kendi kanunları olduğunu kabul etmiştir. Hatta 17. yüzyıla kadar insan, kendisinin varlığını sürdürebilmesi için doğanın var olması gerektiğini, o yüzden doğanın kutsal olduğunu kabul etmiştir. Birçok kültür çevresinde görülen bu anlayışla (Kızılderili Kültürü, Aborijinler) insan doğadan ihtiyacı kadar yararlanmış, onu tüketmeye çalışmamıştır. Hatta Orta Asya Eski Türk Kültürü'nde kendisi ve sürüleri için doğaya ne kadar muhtaç olduğunu bilen Türk Milleti doğaya karşı vefasını doğan her bir çocuğunun adına ağaç dikerek ödemeye ayrıca, doğan çocuğunun sevincini bu şekilde ifade etmeye çalışmıştır.

17. yüzyıla kadar doğaya duyulan bu bağlılığın azalmasının ve insanın doğanın yanında değil de karşısında durmaya başlamasının başlıca nedeni, Bacon'ın "Bilmek egemen olmaktır." düşüncesi ile Descartes'ın "mekanik dünya" görüşünün yanında "Düşünüyorum, öyle ise varım" önermesidir. Her iki düşünürün görüşleri doğrultusunda insan kendini dünyanın merkezinde görmeye başlamış, dünyadaki kaynakları sorumsuzca menfaati doğrultusunda kullanmaya hakkı olduğunu düşünmeye başlamıştır. Descartes "Düşünüyorum, öyleyse varım" önermesi ile bilinci, bilinç dışındaki dünyadan kesin olarak birbirinden ayırmaktadır ve bundan sonra bu önermeyi, bütün bilgilerin kendisinden türetileceği bir kaynak olarak görmektedir (Gökberk, 235).

Descartes, aslında "Düşünüyorum, öyle ise varım" önermesi ile Tanrı'nın varlığını ispatlamaya çalışmıştır. Ancak, insan-doğa ilişkisinde insanın rolünü açıklarken bu önerme yeni bir bakış açısıyla şöyle yorumlanabilir: Tanrı vardır. Öyleyse Tanrı sadece bilinçli bir varlık olan insanı yaratmadı. "En yetkin bir varlık" olan Tanrı, bilincin dışındaki dünyayı (dağlar, ormanlar, hava, su, toprak, yer altı ve yer üstü kaynakları, bitkiler, hayvanlar) da yarattı. Bütün yaratılanların içinde bilinçli bir varlık olarak tek olan insan, doğduğu anda hazır bulunduğu ve geleceğe emanet edeceği çevreyi korumakla sorumlu olan tek varlıktır. Doğaya duyulan anlayışın Bacon'ın ve Descartes'ın yüzünden değiştiğini düşünmek elbette onların suçlu olduğunu göstermez. Aydınlanma Dönemi'nde akla aşırı önem verilmesi yanında, Sanayi Devrimi'nin sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta meydana getirdiği değişiklikler insanın merkezdeki yerini iyice sağlamlaştırmıştır. Artık insan doğada "tek adam" rolünü oynamaya başlamıştır ve doğadan ihtiyacı kadar almayı değil, olabildiğince fazlasına sahip olmak için hak, hukuk,

eşitlik ve özgürlük kavramlarını göz ardı ederek etik sınırların dışına çıkmıştır. Özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra insan gücünün değer kaybedip makinelerin ön plana çıkması ile ham maddeye duyulan ihtiyaç artmıştır. Bu ihtiyacın karşılanması için doğa sömürülmeye başlanmıştır. İnsan-doğa ilişkisindeki dengenin bozulması, insanın doğadaki her şeyi sorumsuzca tüketmesi Sanayi Devrimi ile artmış, kaynakların ölçsüz kullanılması insan- doğa arasındaki dostluğu zayıflatmıştır (Gül, 2013: 18).

Sanayisi gelişmiş olan milletler sahip oldukları güçlü ekonomileri sayesinde modern makineleri olmayan, geleneksel bir yaşam tarzı süren toplumlar üzerinde egemenlik kurmuşlar, onların yer altı ve yer üstü kaynaklarına sahip olup, bu kaynakları diledikleri gibi kullanmaya başlamışlardır. Sanayi Devrimi'nin sonucunda ekonomik açıdan zengin toplumların ortaya çıkması, hem insanlarda mal-mülk edinme hırsını artırmış hem de insanlar arasındaki gelir dağılımı dengesini aşırı derecede bozmuştur. Ekonomisi güçlü olan sömüren, fakir olan sömürülen konumuna gelmiştir. Buna bağlı olarak sömüren-sömürülen ilişkisi doğa ile insan arasında oluşmuş, insan sömüren, doğa sömürülen olmuştur. Güçlü bir ekonomiye sahip olan ülkeler, daha zengin ve daha rahat bir yaşam sürdürmek amacıyla, fakir milletleri sömürürken aslında doğayı sömürerek kendi bindikleri dalı kestiklerini fark edememişlerdir.

Aydınlanma Dönemi'nde her şeye hükmedebileceğini düşünen insan, ilimlerdeki ve sanatlardaki gelişmeleri de kötüye kullanmıştır. İlkçağlardan beri insanlar arasında çatışmalar, savaşlar mutlaka olmuştur. Ancak uygarlık geliştikçe, yapılan çatışmalarda, savaşlarda kullanılan silahlar doğaya daha çok ve daha kalıcı zarar vermeye başlamıştır.

Aydınlanma Dönemi'nde ortaya çıkan yeni hayat görüşü, akıllı bir varlık olan insanı bilincin dışındaki varlıklardan üstün tutup onlara hükmetmeye yöneltmiştir. Gökberk, aydınlanmayı şöyle tanımlar: "Aydınlanma, insanın düşünme ve değerlemede din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup kendi aklı, kendi görgüleri ile hayatını aydınlatmaya girişmesidir. Aydınlanma Dönemi'ndeki genel düşünce şudur: O zamana kadar insan, aklını kullanma cesaretini gösteremediğinden dine ve geleneklere bağlı kalmış, hep başkalarının görüşleri doğrultusunda yaşamıştır. Bundan sonra parola "Aklını kendin kullanmak cesaretini göster!" sözü olmalıdır (Gökberk, 2010: 289). Aklın önem kazanmasıyla dinin ve geleneklerin insan üzerindeki yaptırımını kaybolmuştur. Dini kuralların ve geleneklerin insanın toplumsal yaşam kurallarına uymaya zorlanması ve

çevre ile dostça yaşaması sona ermiş, akıllı tek varlık olan insan merkeze kendini koymuştur. İnsanın kendini merkeze koyması ve doğaya hükmedebileceğini düşünmesi çevreye olan sorumluluğunu arttırması gerekirken aksine daha bencil davranıp kaynakları kendi çıkarı doğrultusunda tüketmek için bir yarış içine girmiştir. Çevrenin dengesini bozma yönünde kalıcı etkiler bırakan bu yarışta “Aklını kendin kullanmak cesaretini göster!” parolası tamamen yanlış yorumlanarak çevreye zıt bir tutum takınılmıştır.

18. yüzyılda bilimin ve sanatların gelişmesi ve ilerlemesinin sonucunda ortaya çıkan bu uygarlık anlayışından rahatsızlık duyan Rousseau, bu rahatsızlığının sebebini, insanın iyi doğasının bozulup erdemin yok olması, özgürlüğün yerini tutsaklığın alması şeklinde açıklar (Gül, 2003: 179). Rousseau’ya göre bilimin ve sanatların kötüye kullanılmasının bir sonucu olarak; milletlerin hayatında ticaret önem kazanmış, dolayısıyla zengin-fakir ayrımı artmış ve kişisel çıkarlar insani ilişkilerin yerini almıştır (Cevizci, 2010: 772). Bu durum kaynakların sınırlı, ihtiyaç ve isteklerin sınırsız olduğu, erdemin, kanaatin ve ölçülülüğün unutulduğu bir sonuç ortaya koymuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEVRE ETİĞİ

3.1. Çevre Etiği Kavramı

Çevreyle ilgili etik konular yüzyıllardan beri tartışılırken, çevre etiği 1970'lere kadar felsefi bir disiplin olarak tanınmadı. Örneğin, Aydınlanma Dönemi'nde aklın önem kazanmasıyla insanın çevreye karşı olan tutumu ve davranışı; çevreyi eviyle eşit tutarak koruma, ona sahip çıkma, çevreyi hem atalarından kalan bir miras hem de gelecek nesillere bırakacağı bir emanet olarak görme sorumluluğunun farkında olma ve ona göre davranma yerine, tamamen sorumsuzca harcama, zarar verme ve yok etme şeklinde gelişmiştir.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde; küresel iklim değişiklikleri, ozon tabakasındaki aşınma, kimyasal atıkların havaya, suya ve toprağa karışması ve gelişen tıbbı rağmen kanser vakalarının artması gibi tehlikeler insan yaşamını olumsuz etkilemiş ve diğer canlı türleri üzerindeki tehlike ciddi boyutlara ulaşmıştır. Sağlıklı bir yaşam için çevrenin ve doğal dengenin korunması gerektiğine inanan çevreci düşünürler çevrenin tehlike içinde olduğunun ve bu tehlikenin giderek daha da büyüdüğünün farkına varmışlardır. Çevre olmadan yaşamdan bahsetmenin mümkün olmayacağını bilincinde olan düşünürler doğal dengeyi bozucu, yok edici faaliyetlerin tek sorumlusunun insan olduğunu görmüşler ve çözüm olarak etiğin uygulamalı bir alanı olan "çevre etiği" kavramını ortaya koymuşlardır.

Çevre etiği çevreyle insanın ahlaki ve etik ilişkisini inceleyen bir felsefik yaklaşımdır. Çevre etiği, insanlar ve doğal çevreleri arasındaki ahlaksal ilişkilerin sistematik bir değerlendirmesidir şeklinde de tanımlanmaktadır (Ertan, 2004: 95). DeJardins (2013: 17), çevre etiğini insan ve onun doğal çevresi arasındaki ahlaki ilişkilerin sistematik bir hesabı olarak tanımlar.

Çevre etiği, insanın dışında kalan doğa ile ilişkisinin nasıl olması gerektiğini sorgulamakla birlikte doğru davranışın ne olduğunu belirtmeye çalışmaktadır (Amenbauer, 1998: 71). Başka bir deyişle çevre etiği, insanların sahip olduğu ahlaki değerlerin doğa karşısında ne anlama geldiğini ortaya koymaya çalışır (Kılıç, 2008: 32).

Çevre etiği ahlaksal normlar yoluyla insan davranışını doğaya doğru yönlendirme yeteneğine sahiptir (Des Jardins, 1997: 9). Çevre etiği insanın ahlaki ve etik zorunluluklarını çevreye karşı açıklamaya yardım eder. Çevre etiğine baktığımızda insani değerler önemli bir yerdedir. İnsani değerler yaşamda var olan olayları ya da eylemleri değerlendirmede çok önemlidir. Başka bir deyişle, insanlar bir şeyin doğru ya da yanlış olup olmadığı hakkında kararları kendi değerleri ile tespit eder.

Çevre etiği klasik etiği bir kırılma noktasına esnetmektedir. Bütün etik anlayışlar yaşama uygun bir saygı ararlar. Fakat çevre etiği insan dışı nesnelere de düşünme gibi bir görevi olduğundan daha derin anlamıyla öne çıkmaktadır (Rolston, 1991: 1). Çevre etiği biyolojik olarak daha objektif- nonanthropocentric olmak zorundadır. Çevre etiği kültürden çıkan tek etikdir. Kültür ve vahşi yaşamla karışmış olan doğayı bir yargıç gibi değerlendirip yargılayabilmek zorundadır (Rolston, 1).

Çevre etiği, etik normların insan davranışlarını doğal dünyaya karşı yönettiğini varsayar. Çevre etiği bu normların ne olduğu, kime karşı olduğu, insanların sorumluluklarının ne olduğu ve bu sorumlulukların nasıl dağıldığını açıklamaya devam etmek zorundadır (Dejardins, 2013: 17). Bazı filozoflar doğal çevreye karşı olan sorumluluğumuzun dolaylı olduğunu söyler. Örneğin, sorumluluklarımızın diğer insanlara karşı olduklarından bahsederler. Antroposentrik (insan-merkezli) etik anlayış sadece insanoğlunun ahlaki değerleri olduğunu ifade eder (MacKinnon, 2007: 331). Diğer bazı filozoflar ise insanlara karşı sorumluluklarımız olduğu kadar doğal nesnelere karşı da sorumluluklarımız olduğunu ifade eder (nonanthropocentric). Bu doğal nesnelere hayvanlar ve bitkiler gibi nesnelere. Bu yaklaşım standart etik anlayışını tekrar gözden geçirmeyi gerekli kılar. Çevre etiğinin bir adım daha gelişmesiyle bu sefer de yaşayan bireysel şeylerden, türlere, popülasyonlara ve ekosisteme yani “bütün” e gider ve dolayısıyla dünya da bir “bütün” olarak algılanmalıdır (MacKinnon, 336, Dejardins, 2013: 18).

Yang (2006, 24-25) çevre etiğinde dikkatimizi çekmeyi hak eden birkaç ayırt edici özellikten bahseder. Birincisi, çevre etiği esnektir yani geniş bir alanı ele alır. Geleneksel etik temelde insanlar arası ilişkiyi ele alır. Çevre etiği ise yalnızca insanlar arasındaki ilişkiyi değil, insanların yanında hayvanları, bitkileri ve tüm doğayı ele alır. İkincisi, çevre etiği disiplinler arasıdır. Çevre etiği, çevre politikası, çevre ekonomisi, çevre bilimi ve çevre edebiyatı gibi alanlar ile çakışan alanlar ve konular mevcuttur. Bunlar birbirlerini etkiler ve destekler. Üçüncüsü, çevre etiği çoğuldur. İlk başlangıcından beri çevre etiği farklı fikirleri ve görüşleri biraraya getiren bir alandır. Antropocentrism, hayvan hakları, biocentrism ve ecocentrism birlikte çevrenin korunması için makul etik gerekçeler sağlar. Yaklaşımları farklı olsa da hedefleri aynıdır; çevreyi korumak. Dördüncüsü, çevre etiği küreseldir. Ekolojik kriz küresel bir sorundur. Örneğin, çevre kirliliği ülke sınırı tanımaz. Hiçbir ülke bu sorunla tek başına başa çıkamaz. Küresel çevre krizleri ile baş edebilmek için insanoğlu kişisel, milli, bölgesel ve küresel seviyede birlikte çalışacak değerlere ulaşmak zorundadır. Beşincisi, çevre etiği inkılâpçıdır. Pratik seviyede, çevre etiği modern kapitalistte yer alan materyalizmi, hedonizmi ve tüketiciliği eleştirir. Çevre etiği Dünya'nın sınırlılıklarına hassasiyet göstererek hayat kalitesini arttırmayı araştırır.

Bozulmamış bir ormanlık alanda bir altın maden şirketi işletmeciliğini düşünün. Bu şirket ormanı ve doğayı tahrip edecek, canlıların yaşam yerlerini yani ekolojik dengeyi yok edecektir. Bu şirketin maden çıkartma işlemi bittikten sonra çevreyi oluşturan doğayı yeniden düzenleme gibi bir görevi var mıdır? İnsan tarafından yeniden yapılandırılan bir çevrenin önceki bozulmamış bir durumda olan çevre ile karşılaştırıldığında değeri nedir? Doğal çevreyi yıkmanın ya da doğal kaynakları tüketmenin yanlış olduğu söylenir. Eğer bu yanlışsa, sürdürülebilir bir çevrenin insan yaşamını idame etmesi için zorunlu olduğundan mı yoksa sadece doğaya saygı göstermek ve korumak gerektiğinden mi kaynaklanır? Bu ve benzeri sorular çevre etiği tarafından incelenen sorular arasında yer alır. Bunun yanında, çevre etiği bu soruları alır ve “öyleyse biz nasıl bir çevrede yaşamalıyız? Niçin çevre ile ilgilenmeliyiz?” gibi daha geniş yaşamsal soruları da yanıtlamaya çalışır.

Kısaca, yeni bir değer yönelimi ve ahlaki fikir olarak çevre etiği, etiğin tam bir uzantısıdır. Bizi hem bölgesel hem de küresel düşünmeye ve hareket etmeye çağırır. Bu durum daha derin bir ahlaki bilinçliliği gerektirir.

3.2. Çevre Etiğinin Tarihsel Gelişimi

Çevre etiğinin günümüzdeki anlamını kavramamız için, bu etiğin ne gibi bir tarihsel süreçten geçtiğini bilmemiz gerekir. Çevre etiği açısından anlamlı olan en eski gelenek; Aristoteles'e kadar uzanır. İlk Çağ felsefesinde önemli bir yeri olan Aristoteles doğa, evren, hayat, tabiat düzeni, değişim, canlılar, varlığın meydana gelişi ve yok oluşu gibi doğa felsefesinin birbirleriyle bağlantılı birçok meselesi hakkındaki temel düşüncelerini "Fizik", "Gökyüzü Üzerine", "Meteoroloji", "Oluş ve Yok Oluş Üzerine", "Hayvanların Hareketleri", "Hayvanların Tarihi", "Hayvanların Kısımları", "Hayvanların Üremesi" ve "Ruh Üzerine" adlı kitaplarında zaman içerisinde ortaya koymuştur (Topdemir, 2004: 3). Özellikle, Fizik'te bütün evreni sistemli ve tutarlı bir doğa felsefesi bağlamında anlamaya ve açıklamaya çalışmıştır (Topdemir, 3-19). Aristoteles, bütün nesnelere bir doğal ve ayırt edici işlevi/ereği olduğuna inanmıştır ve bu işlev yerine getirilmelidir. Aristoteles'e göre doğadaki her şey insan için yapılmıştır ve insan dışındaki varlıklar ise sadece araçsaldır.

Ortaçağ için ise doğa güvenilmez, kavranılmaz bir şeydi. Doğayı tam anlamıyla bilmediği için ortaçağ insanı doğa karşısında bir güvensizlik duyuyor, kendini doğal olaylar karşısında çaresiz görüyordu (Gökberk, 2010:197). Renaissance'da ise bu anlayış değişmeye başladı. Bu dönem insanı doğaya, kendisinden ürkülen olarak değil, büyük bir güven ve sevgi ile bakar çünkü kendisini onun içinde görür, sırlarını anlamaya ve egemen olmaya çalışır (Gökberk, 197). Renaissance'da Aristoteles mantığı yerine yeni bir yöntem koymak Francis Bacon'da (1561-1626) zirveye ulaşacaktır. Bacon, insanı doğaya egemen kılacak bir yöntem geliştirmeye çalıştı. Bacon'a göre insanların doğa bilimleri ile uğraşmaları pek yenidir. Yunanlılar daha çok ahlak, Romalılar hukuk ve Hıristiyanlar ise ilahiyat ile uğraşmışlar ve doğa bilimleri ile tamamen ilgilenmemiş, ona hiçbir zaman insan hayatını daha iyi yapabilecek bir gözle bakmamışlardır (Gökberk, 215). Bacon'a göre yapılacak işlem gereç toplamaktır. Bu gereçler sayesinde aklımız onları işlemek için kendiliğinden davranacaktır. Bu işlemin amacı da, insan hayatını düzenlemek ve zenginleştirmektir. Bunun için başlıca işimiz doğaya egemen olmaktır. Egemen olmak için de doğayı bilmek ve tanımak gerekir. Bacon "bilgi egemen olmaktır" der. Doğayı tanıtmak yöntem de tümevarım (indictio) yöntemidir. Tümevarım olayların özünü yani formunu kavratır (Gökberk, 216).

Öte yandan din öğretisi, insanı çevre üzerinde üstün konumda tutma mantığıyla “geçmiş uygarlıkların felsefi görüşleriyle birlikte yakın çağların etik anlayışının biçimlenmesinde çok önemli rol oynamıştır. Ortaya çıkan bu etik anlayış, sosyo-ekonomik gelişmeleri gereklilik açısından ele almaya neden olmuş, sömürgecilik bile bu gerekçe ile haklılaştırılmış ve geçerlilik kazanmıştır” (Özerkmen, 2002: 171).

Çağdaş çevre etiğinin ortaya çıkmasında ise var olan etik yaklaşımların doğanın korunmasına ve iyiye gitmesine yeterince yer vermediği düşüncesinin rolü vardır (Kılıç, 2008: 52). Felsefede ahlaki bir değer olması için genellikle “çıkar” ilişkisine bakılır (Kılıç, 43). Bunun daha iyi anlaşılması için “araçsal ve içsel değer” kavramlarından bahsetmek gereklidir (Des Jardins, 2006: 260, Kılıç, 43). Çevre etiği literatürüne baktığımızda “içsel-gerçek değer” ile “araçsal değer” arasındaki farklılık bu etiğin gelişmesinde oldukça önemli rolü olduğunu görürüz. Herhangi bir nesne herhangi bir şeyde kullanılıyorsa, o nesnenin bir araçsal değeri vardır (Kılıç, 44). Araçsal değer canlılar için yaşama devam etmek anlamına gelmektedir. Örneğin, kuşlar için böğürtlen ya da böcekler araçsal değerdedir. Araçsal değerinin güçlü bir biçimde ifade edilmesi çevrenin, insanların çıkarları ve ihtiyaçları tarafından esir alındığını gösterir ve insan ile gereksinimleri arasında bir dengenin sağlanması zorunluluğunu ortaya koyar (Des Jardins, 2006: 260). “İçsel-gerçek değer” ise insanın bağımsız olarak kendi iradesiyle oluşturduğu değerdir yani içsel değer, değerlendirmeyi yapanın varlığından bağımsızdır. Bir nesne hem kendi içinde hem de kendisi için bir değere sahipse içsel değerinin varlığından söz edilebilir. Örneğin, doğadaki bazı bitkiler tıbbi amaçlı kullanıldıklarında araçsal değer taşıırken, bu bitkiler aynı zamanda insanın estetik değerlerine hitap eder. Bu da içsel değerdir. Başka bir ifadeyle içsel değerde herhangi bir varlık sadece var olduğu için değerlidir. Bu içsel değer doğayı korumada ahlaki bir görev verir (O'Neil, 1992: 119-137).

Halbuki, bir çok geleneksel batı etik bakış açısı ya yalnızca insana içsel değer (güçlü anlamda anthropocentric-insan merkezci) verir ya da insan ihtiyacının korunması ve geliştirilmesi adına insan dışındaki diğer varlıklara da içsel değer (zayıf anlamda anthropocentric-insan merkezci) verir. *Zayıf insan merkezci* yaklaşımın geliştiricisi olarak bilinen Norton, insan merkezci yaklaşımın rasyonalize edilmesi anlamında çevre felsefesine ciddi bir katkı yapmıştır (Norton, 1984: 148). Norton, bu yaklaşımıyla, *reformist insan merkezci* olarak da değerlendirilebilir. İnsan merkezli duruş hayvanlara

kötü muamelenin yanlış olduğunu ve böyle bir muamelenin insanoğlu için de kötü sonuçlar getireceğini belirtir. Örneğin Immanuel Kant'ın Lecture on Ethic'de yazdığı “Hayvanlara ve Ruhlara Karşı Görevler” yazısında, bir insanın bir köpeğe kötü muamele etmesi diğer insanlara karşı da kötü muamele gösterecek bir karakter gelişimini cesaretlendirir der. Bu bakış açısından bakıldığında hayvanlara kötü muamele içselden çok araçsal olarak yanlıştır.

Çevre etiği sadece 1970'lerde geleneksel antroposentrizme bir tepki olarak felsefenin yeni bir alt disiplini olarak açığa çıktı. İlk olarak, insanın yeryüzündeki diğer türlerin üyelerine olduğu düşünülen ahlaki üstünlüğünü sorguladı. İkinci olarak, doğal çevrenin ve insan olmayan varlıkların gerçek değerini belirlemek için rasyonel argümanlar olasılığı araştırıldı.

Bu yeni alan neredeyse üç ülkede (Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Norveç) aynı anda ortaya çıktı. Bu ülkelerin ilk ikisinde alanın başlaması ve yönlendirilmesi büyük çoğunlukla yirminci yüzyılın başlarında gerçekleşti.

Yirminci yüzyılda teknolojinin hızla gelişmesi ile birlikte nüfusun hızla artması, kentleşme ve sanayileşme doğa üzerinde küçümsenmeyecek boyutta zarar oluşturdu. Bu yüzyılın sonuna doğru ise, insanlar çevre sorunlarının kendilerine verdiği zararları fark etmeye başladılar. 17. Yüzyıldan beri kendini evrenin sahibi sayan insan, doğa ile uzlaşmaktan başka çare olmadığını anladı (Keleş ve Ertan, 2002: 20).

İnsanın doğa ile uzlaşması, ona zarar verecek tutum ve davranışlardan kaçınması gerektiği bilincinin gelişmesi ve kabul görmesi yönünde yayınlanan iki kitap Çevre Etiği tarihinde önemli yer tutmaktadır. İlki, 1962 yılında yayınlanan Rachel Carson'un “Sessiz Bahar” kitabında, halk sağlığı için ciddi bir tehdit oluşturan ve yaban hayatın yıkımına neden olan kimyasal pestisitlerin yaygın kullanımına karşı insanlar uyarıldı. Ticari tarım uygulamaları, mahsüllerin verimini artırıp elde edilen karı yükseltmeyi hedeflerken, Carson bu uygulamaların hem çevre hem de halk sağlığına olumsuz etkilerinden söz etmiştir. Benzer önemde olan Paul Ehrlich'in 1968 de yayınlanan “Nüfus Bombası” adlı kitabında da insan nüfusunun Dünya gezegeni üzerindeki yıkıcı etkisi konusunda uyardı. Öte yandan, tarihçi Lynn White 1967'de yayınlanan makalesinde çevre krizinin tarihsel temelinde Yahudilik ve Hıristiyanlıkta, insanı dünyadaki bütün canlılardan daha üstün

tutması ve bütün yaratılmışların insanın kullanımına verilmesi anlayışlarının sonucunda olduğunu yazmıştır.

White'ın tezi din, tarih ve bazı sosyolojik tezler ile zaman zaman filozoflar tarafından tartışıldı (Sessions, 1994: 219, Whitney, 1993, 151-169). O zamandan beri elbette ki sadece kirlilik ve doğal kaynakların yok olması çevre ile ilgili konular içinde olmamıştır. Bunun yanında azalan bitki örtüsü ve hayvan biyolojik çeşitliliği, vahşi doğanın kaybedilmesi, ekosistemlerin bozulması, iklim değişiklikleri de kamu bilinci ve kamu politikası da çevrenin ilgi alanına girmiştir.

1970'lerde çevreciler, çevre gruplarıyla ilişkisi olan filozofları çevre etiği hakkında bir şeyler yapmaya davet ettiler. Science dergisinde yayınlanan iki makale ile birlikte (Lynn White'in (Mart 1967) "The Historical Roots of our Ecologic Crisis- Bizim Ekolojik Krizin Tarihsel Kökenleri " ve Garrett Hardin yönettiği "The Tragedy of the Commons-Halkın Trajedisi" (Aralık 1968) 1960'ların sonunda bir entellektüel ortam gelişti. Bu tür düşünce ile ilgili en etkilisi Aldo Leopold'un "A Sand County Almanac-Bir Kum Bölgesi Almanak" da yer alan bir denemedir. "The Land Ethic-Toprak Etiği" denemesinde Leopold ekolojik krizlerin kökenlerinin felsefik olduğunu iddia etti. Halbuki, Leopold çevre ile ilgili bu etik fikirleri desteklemesi bakımından sistematik etiksel bir teori ya da çatı sağlayamadı. Bu yüzden Leopold'un görüşleri ahlaki teoristler için kanıtlanması gereken bir fırsat olarak sunuldu.

Aynı dönemde, Christopher Stone'un bir çalışması daha geniş bir pencereden ele alınarak tartışılmaya başlandı. Stone (1972) ağaçların ve diğer doğal varlıkların en azından şirket hakları kadar hakları olması gerektiğini önerdi. Çevre hakkında yapılan etik, politik ve kanuni tartışmaların kesişme noktası hayvan hakları hareketlerini destekleyecek felsefelerin oluşmasına neden olmuş ve hatta çevre etiğinin var olan etik teorilerinin düzenlenmesinden daha çok yeni bir etik olarak ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.

Çevreyle bağlantılı bir "değerlerin temel değişimi" düşüncesi de felsefenin yeni bir alt disiplini olarak çevre etiğinin geliştirilmesine neden oldu. Çevre ile ilgili kaygılar karşısında da çevre etiği ahlaki yükümlülüklerin ana hatlarını belirlemektedir. Özetle, çevresel etik iki temel soruyu ele almıştır: İnsanların çevreye karşı ne gibi görevleri vardır

ve insanlar bu görevleri neden yerine getirmelidirler? İkinci soru, genellikle birinci sorunun kabul edilmesini gerektirmektedir. Görüleceği üzere, bu sorulara farklı filozofların farklı cevaplar vermesi oldukça çeşitli çevre etiği tanımının çıkmasına yol açmıştır.

Çevre etiği hakkında ilk felsefe konferansı 1972 yılında Georgia Üniversitesinde William Blackstone tarafından düzenlendi. Bildiri kitabı 1974 yılında Pete Gunter'in "Büyük Çalılık" makalesini içeren "Felsefe ve Çevre Krizi" olarak yayınlanmıştır. 1972 yılında John B. Cobb "Çok Geç mi? Bir Ekolojinin Teolojisi" adlı kitabı yayınladı. Kitabın temel odağı teolojik ve dini olmasına rağmen, bir filozof tarafından yazılan ilk tek yazarlı kitap özelliği taşımaktadır. 1973 yılında 15. Felsefe Dünya Kongresinde Richard Routley "Yeni Bir Çevre Etiğine İhtiyaç Var mıdır?" adlı çalışmasını sundu. Bir yıl sonra John Passmore "Man's Responsibility for Nature- Doğaya Karşı İnsanın Sorumluluğu"nu yazdı ve çevre etiğine hiç ihtiyacın olmadığını savundu. 1980'lerin ortalarına kadar filozoflar arasındaki tartışmaların çoğunda Passmore'un görüşünü çürütmek üzerinde duruldu. 1975 yılında Holmes Rolston, III'ün "Ekolojik Etik Var mı?" adlı makalesinin yayınlamasıyla çevre etiği ana felsefenin dikkatini çekti. "Inquiry-Araştırma" dergisinin kurucu editörü Arne Naess'in 1973 yılında "Sığ ve Derin, Uzun Menzilli Ekoloji Hareketi" başlıklı bir makalesini yayınlaması derin ekoloji hareketinin başlangıcı oldu. Bu tarihten itibaren "Inquiry" dergisi çevre etiği ile ilgili temel felsefe dergisi oldu.

1980'lerin başında Cobb, The Liberation of Life- Yaşam Kurtuluşu adlı başka bir kitap yayınladı. "The Ethics of Environmental Concern-Çevresel İlginin Etiği" adlı bir kitap filozof Robin Attfield (1983) tarafından yazıldı. Bu kitap Passmore'a tamamen bir cevap olarak yazılmıştır. 1980'ler Çevre Etiği alanında birçok kitap basılmasıyla bir dönüm noktası oldu. Örneğin, Paul Taylor'un "Respect for Nature-Doğaya Saygı; Holmes Rolston'un "Environmental Ethics-Çevre Etiği; Mark Sagoff'un The Economy of the Earth-Dünya Ekonomisi gibi kitaplardır. 1980'lerde ikinci bir hareket, ekofeminizm felsefesi geliştirildi. Ekofeminizm hareketi farklı alanlardan birçok filozoftan yararlanmasına rağmen, Karen Warren anahtar filozof olarak tanındı. Bunu Murray Bookchin'in görüşleri temelinde "sosyal ekoloji" takip etti. 1989 yılında Earth Ethics Quarterly (şimdiki adıyla Center for Respect for Life and Environment) dergisi çevre ile

ilgili makaleleri yayınlarak çok tutulan bir dergi haline geldi. Bu dergi uluslararası sürdürülebilir kalkınma konusuna daha fazla odaklanmıştır.

Dünya çevre koruma hareketliliğinde daha aktif bir yer edinmek için çevre etikçileri 1990'ların başından itibaren çalışmalarını oldukça arttırdılar. Böylece yeni eğilimler ortaya çıktı.

İlk olarak, çevre etikçileri çevre etiği uygulama politikasına odaklandılar. Bu filozoflar akademik dünyanın dışında çevre problemlerin çözümünde çevre etiğini ön plana getirerek aktif bir rol almak istediler. Bu filozoflar daha güçlü çevre etik tartışmaları sunarak çevre topluluklarına yardım etmeye odaklandılar.

İkincisi, farklı düşünce yapısında olan çevre etikçileri birbirleriyle daha etkili iletişime geçerek ortak çalışma yaptılar. Örneğin, 1990'larda Laura Westra ve Holmes Rolston, III'ün katkılarıyla International Society for Environmental Ethics-Uluslararası Çevre Etiği Toplumu kuruldu. 1992 ve 1996 yıllarında sırasıyla "Environmental Values-Çevresel Değerler" ve "Ethics and the Environment-Etik ve Çevre" adlarıyla felsefe dergileri yayın hayatına başladı. 1997 yılında çevre fenomenolojine vurgu yapan "International Association for Environmental Philosophy-Uluslararası Çevre Felsefesi Derneği" adıyla ikinci bir uluslararası dernek oluşturuldu. Bu dernek "Environmental Philosophy-Çevresel Felsefe" adında bir dergi yayınlamaktadır. Neredeyse 1990'lardan bu yana yayımlanan çevre etiği ile ilgili tüm ders kitapları ve antolojisi çoğulcu bir duruş sergiledi.

Üçüncüsü, birçok çevresel etik filozofları yeni görüşlerden çevre etiğine ulaşmayı denemekle birlikte çevre etiğini daha fazla geliştirmede de yeni yollar aramaktadır. Postmodernizm, feminizm, pragmatizm, fenomenoloji ve erdem etiği birçok bilim adamına hitap eden yollardır.

Dördüncüsü, çevre etiği sunan farklı geleneksel kültürlerin ve dinlerin (örneğin, Hıristiyanlık, İslamiyet, Budizm ve Taoizm) kaynaklarını tanımlamak ve anlamak için birçok çaba harcanmaktadır. Küresel ve çok kültürlü bir bakış açısıyla bir çevre etiği inşaatı halen sürmektedir.

Beşincisi, çevresel adalet çevre etiğinin temel başlıklarından biri haline geldi. Çevresel adalet sorunları özellikle 1980'lerin sonunda ön plana çıktı. Gelişmiş ülkeler ağır kirli sanayi artıklarıyla birlikte milyonlarca ton zehirli atıklarını çöp toplama yeri olarak değerlendirilen gelişmekte olan ülkelere göndermesiyle birlikte buna karşı oluşan tepkiler çevre etik filozoflarının başlıca ilgilendikleri alanı oluşturdu.

Sonuç olarak, Nash'in "Doğanın Hakları" isimli kitabında belirttiği gibi etiğin evriminde 4 aşamadan söz edilebilir. Birinci aşamada insanın yalnızca kendini ve kendi çıkarlarını gözettiği "Etik Öncesi Geçmiş" aşamasından bahseder. İkinci aşamada ise aile, din ve kabilenin etik anlayışının ön planda tutulduğu "Etik Geçmiş" vardır. Üçüncü aşamada ırk ve renk ayrımı yapılmayan bir eşitlik anlayışı benimsenen "Günümüz Etiği" çerçevesinde uluslar, ırklar ve insanlar etik ilgi alanına girmiştir. Bu aşamada hayvanlar da sınırlı ölçüde etiğin ilgi alanına girmişlerdir. Dördüncü ve son aşama olan "Gelecekteki Etik" yaklaşımı ise insanlarla birlikte hayvanları, bitkileri, yaşamın kendisini, cansız varlıkları, ekosistem bütünlüğünü, uzayı ve evreni, etik ilgi alanına almıştır (Nash, 1989: 5).

3.3. Etikte Düşünce Formları: Des Jardins'in Geleneksel Çevre Etiği Yaklaşımları

Çevre etiğinin incelenmesinde kuramı anlamlı kılan dört temel nedenden söz eden Des Jardins, bunları şöyle sıralamaktadır: İlk olarak, etik kuramları, etik sorunları tartışmak ve anlayabilmek için ortak bir dil işlevi görür. Çevre etiğinde derin ve çok sayıda görüş ayrılığı vardır. Açıktır ki tartışmaları incelemek ve bir sonuca bağlamak için atılacak ilk adım bu uyumsuzlukları tam ve doğru anlamaktır (Des Jardins, 2006: 62). İkinci olarak, türlü etik kuramları geleneklerimizde önemli roller oynadıklarından, pek çoğumuzun düşünme biçimlerini yansıtır. Etik kuramları öğrendikçe düşünce tarzlarımızdaki örüntüleri ve varsayımları daha iyi tanıyabilir görüşlerimizi daha iyi yansıtabilir ve onları daha iyi savunabiliriz (Des Jardins, 62). Üçüncü olarak, bir etik kuramın geleneksel işlevlerinden biri rehberlik ve değerlendirme yapmasıdır. Son olarak, alışlagelmiş düşünce yöntemlerimize de yansımakta olan bu kuramlar karşılaştığımız çevre sorunlarından kimilerinin nedenini de oluşturduklarından, etik kuramlar konusunda bilgi sahibi olmak önemlidir. Yani çevre etiği uygulamaları, kimi zaman felsefecilerin

hararetle savundukları etik kuramlarının kendilerini sorgulama sonucunu doğurmaktadır (Des Jardins, 63).

Antik Çağ'dan günümüze değin felsefeciler birbirinden çok farklı ahlak teorileri ortaya atmışlardır. Bu teorilerin oluşturulmasında birey-toplum, dinsel-laik, görev-sorumluluk, erdem-kişilik gibi kavramlar ele alınmıştır. Bu düşünceler etik anlayışın anlaşılmasında ve çeşitlenmesinde rol almışlardır. Felsefe tarihine bakıldığında bu düşünceler etik formları ya da modelleri olarak adlandırılmaktadır (Kılıç, 2008: 20). Çevre etiği kuramlarını incelemeye Des Jardins'in geleneksel etik kuramları şeklinde adlandırdığı yaklaşımları incelemekle başlamak gereklidir.

3.3.1. Doğal Yasa Geleneği – Erekbilim (Teleoloji)

Çevre etiği açısından anlamlı olan en eski geleneklerden biri olan doğal yasa geleneği (Erekbilim-Teleoloji) Aristoteles'e kadar dayanır. Aristoteles, biyoloji ve psikoloji öğrenmenin etiğin önemli bir kısmını meydana getirdiğini savunur. Bunun nedeni olarak da bu bilimlerin temel insan gereksinimleri, insanların ortak yetenekleri, olanakları ve güdeleri hakkında bilgi edinmeyi gerekli kıldığını düşünmüştür (Des Jardins, 2006: 66). Aristoteles bütün nesnelere bir doğal ve ayırt edici işlevi/ereği (telos'u) olduğuna inanmıştır. Bu işlevin yerine getirilmesi önemlidir. Örneğin, Aristoteles'e göre kalbin erekbilimsel olarak açıklanmasında kalbin ayırt edici işlevine bakmak gereklidir. Bu işlevde kanı vücuda düzenli, istikrarlı ve sürekli pompalamasıdır. Aristoteles, canlı ya da canlı olmayan bütün nesnelere bu işlevin uygulanabileceğini inanmıştır. Her şeyin bir doğal etkinliği ve işlevi vardır. Her canlı varlığın kendine özgü bir iyiliği vardır. Bu iyilik de canlının doğal işlevini tam olarak yerine getirmesidir. Bu bağlamda, bir bitkinin iyiliği diğer canlılar için beslenme, büyüme ve üreme işlevlerini yerine getirmesiyle, bir insanın iyiliği de bütün bu amaçlarla birlikte, düşünmeye ve tartışmaya olanak sağlayan bir yaşam sürdürmesidir (Des Jardins, 70).

Aristoteles'in erekbilim yaklaşımı 13. Yüzyılda Thomas Aquinas tarafından Hıristiyanlık din bilimi ile birleştirilmeye çalışılmıştır. Aquinas, Aristoteles'in erekbilim yaklaşımını doğada ilahi bir planın yürürlükte olduğu biçiminde yorumlarken, bu doğal dünyanın da bir yaratan tarafından kurulmuş olduğunu savunmuştur.

Aristoteles geleneğine karşı yöneltilen birkaç temel eleştiri yapılmıştır. Bunlardan birincisi, bütün doğal nesnelerin kimi kesin ve ayırt edici erekleri olduğunu yadsımaktadır. İkincisi, bir şeyin salt doğal olduğu için iyi olduğu sonucuna varılmasına karşıdır. Örneğin, doğal afetler ve ölüm gibi. Bir diğer eleştiri ise, çağdaş evrimsel bilimin doğal yasa geleneğine karşı bir üstünlük sağlamasıdır (Des Jardins, 73-75).

3.3.2. Yararcı Gelenek

Bentham'ın “en fazla sayıda insanın en fazla mutluluğu” formülü kuramın başlangıç noktasını oluşturur (Ceylan, 2012: 760). Bentham acıyı ve hazzı insanoğlunu yöneten iki efendi olarak görür. Yararcılık, genel yararı en çoğa nasıl çıkaracağımızı ya da en çok sayıda insan için en büyük iyiliği nasıl yaratacağımızı gösterir. Yararcı kuramda iki esas vardır: İyinin nasıl tanımlandığı ve eylemlerin ve kararların bu tanıma uygun olup olmadığı (Des Jardins, 2006: 79). Eylemin sonuçlarına bakarak, o eylemin etik durumunu değerlendirmemiz gerektiğini söyler. Eylemin sonuçları iyiliği artırıyorsa, etik yönden doğrudur. Yararcı kurama göre, “herhangi bir eylemin (veya uygulama, kurum, hukuk, vs.) ahlaki değeri, verili bir toplumun (bu tek bir ülke olabileceği gibi tüm dünyayı da kapsayabilir) tüm fertlerinin (kimi versiyonlarına göre sezgileri bulunan tüm varlıkların) toplu mutluluğunu sağlamadaki etkisine göre belirlenir” (Ceylan, 2012: 760, Posner, 1979: 104). Yararcı akıl yürütme özellikle ekonominin, kamusal politikanın ve devlet müdahalesinin yönlendirilmesinde etkilidir. Yararcılığın tarihçesi kadar eski olan şey, karşı karşıya kaldığı sert eleştirilerdir.

Bunlardan biri “ölçme sorunları” olarak adlandırılır (Des Jardins, 2006: 80). Yararcılık yani “genel iyiliği en çoğa çıkarmak” ve “en çok insan için en büyük iyilik” esas olarak bir ölçme ve değerlendirme süreci içerir. Bununla birlikte, esas itibariyle niteliksel olan bir şeyi (yarar), nicelleştirmeye çalıştığımızda (çoğa çıkarmak) bir sorun oluşur. Eğer yararcılık zevk, mutluluk, arzu vb. şeylerse, bunları karşılaştırmak oldukça güçtür: Bütün zevkler ve arzular nitelik açısından aynı mıdır? Bütün zevkler eşit mi oluşur? Örneğin, temiz hava solurken aldığım zevkle senin sigara içerken aldığın zevk eşit midir; değilse bunları nasıl ölçeceğiz? (Des Jardins, 81). Bir diğer itiraz da “iyinin” nicelleştirilmesi güç olduğundan, iyinin yerine ölçülebilir bir şey koymak gereklidir söylemidir. Örneğin amacımız toplumsal olarak sağlıklı olmaksa, sağlık sorunlarını nasıl ölçüp değerlendireceğiz? Ölüm oranlarını mı? Yaşamda kalma beklentisini mi? Yoksa

kişi başına yapılan sağlık harcamalarını mı? Bunlar bize fikir verseler de bize resmin tamamını anlatacak durumda değildirler.

Bir diğer eleştiri, yararcılığın doğru ve yanlış her zaman bağlama indirgemesidir. Hiç bir eylem kendi içinde ve kendi başına doğru ya da yanlış değildir. Sonuçları genel anlamda kötü olsa bile bir eylemi etik yönden iyi olarak değerlendirebiliriz. Örneğin, birine kötülük yapıldığında yapılan kişi için iyi sonuçlanabilir. Eleştirilenler sonuç kötü olmasa bile, etik kuralların çiğnenmemesi gerektiğini öne sürerler.

3.3.3. Deontoloji – Ödevler ve Haklar Etiği

Bu etik anlayışın diğerlerinden farkı bir eylemin sonuçlarına bakmaktan ziyade dayandığı ilkeye bakılmasıdır. Bu ilkeler ise ödevleri ve hakları içermektedir. Bu görüşün en önemli savunmasını Immanuel Kant'ın yazılarında görebiliriz. Kant'a göre denetleyebildiğimiz şeylerden dolayı sorumlu tutulabiliriz. Kant'a göre rasyonel (akıllı) varlıklar olduğumuzu, sadece içgüdülerimizle hareket etmediğimizi ve bu yüzden de niyetlerimizden dolayı etik yönden sorumluyuz. Buradaki temel soru hangi niyetlerimizin etik yönden doğru ya da yanlış olduğunun tespitine yöneliktir. Kant'a göre eylemlerimizi dayandırdığımız ilkeler ussal olduğu sürece etik davranıyoruz demektir. Bütün ussal varlıkların kabul edebilecekleri biçimde davranma olarak açıklanabilecek temel etik ödev yani “*kesin buyruk (categorical imperative)*” kimseye yalnızca kendi amaçlarımız için kullanabileceğimiz bir araç ya da nesne olarak değil, amaç ve özne olarak davranmamayı gerektirmektedir. Kişiler kendi amaçları ve niyetleri olan öznelardır (Des Jardins, 87). Böylece insanlara karşı araç ya da nesne olarak değil amaç olarak davranmak gereklidir. Sonuçta, “bu etik geleneğin asıl değeri, başkalarına, onların eşitlik ve özgürlük haklarına saygılı olmaya verdiği söylenebilir” (Des Jardins, 87). Yararcılığın, toplam iyinin artışını kıstas almasını adaletsizlik olarak değerlendirir. Kant'a göre yalnızca ödevlerimizi yerine getirmekle ve haklara saygılı olmakla iyi sonuçların en çoğa çıkmasını beklemek doğru değildir. Örneğin, bir şeye hakkım varken ben bu haktan yoksun bırakılıyorsam, bu durum genel olarak toplumsal iyiliğe katkı verecek olsa bile yanlıştır. Deontoloji geleneğinde neyin iyi, değerli ve denenmeye değer olduğunu belirlemeye yarayacak bir ölçü bulunmaması eleştirilmiştir. Bir başka eleştiriye göre ise, “haklar” ile “istekler” birbirinden farklıdır. İnsanların bir şeyi aşırı derecede istemeleri, onların kendi isteklerini haklı görmeye götürür ki, bu da haklarda bir patlamaya yol açıp bir çıkar toplumu

oluşturur. Kant'ın yaklaşımının en büyük sorunu, “doğru istekleri” tanımlamak ve savunmaktır (Des Jardins, 90). Haklarımız nelerdir? İnsanların diğer canlılara karşı da ödevleri var mıdır? gibi sorular önemli çevre tartışmaları yaratır.

3.3.4. Dinsel Çevre Etiği

Tarih boyunca dinin çevre üzerinde etkisi görülmektedir. Kimi düşünürler dinin çevre üzerinde olumsuz etkilerinden söz ederken (White, 1967: 1203-1207), çoğu düşünürler ise tam tersi olumlu etkilerinden söz etmektedir (Keleş ve Ertan, 2002: 190). Tek bir dinsel çevre etiğinden söz edilmesinin hata olmasından bahseden Des Jardins, sayısız din ve akımın çevre etiğini şekillendirdiğini söyler (Des Jardins, 2006: 92). Ancak, batılı felsefeciler etik savlarını ussal çözümlerinin dışına çıkılabileceği düşüncesiyle dinsel temellere dayandırmakta tereddüt göstermişlerdir. Dinsel çevre etiği, evrensel bir haklı çıkarma çabasının temeli olmasa bile, çevre üzerindeki farklı bakış açılarını anlamaya yardımcı olabilecek önemli bir kaynaktır. Doğayı Tanrının eseri, bir parçası ve Onun sureti sayan her dinsel yaklaşım doğal çevreyi iyi sayma ve koruma eğilimindedir. Bu dinsel yaklaşım bir taraftan yaşama ve yaşayanlara değer verirken bir taraftan da insanlara bunun üzerinde sorumluluk verir. İnsan bir çeşit “emanetçi” rolündedir.

3.4. Çevre Etiği Yaklaşımları

Felsefeciler, geleneksel çevre etiği yaklaşımlarını eleştirdikçe yeni yaklaşımları birer tepki olarak ortaya çıkarmışlardır. Etik gelenekleri çevre sorunlarının çözümünde uygulamaya başlarken iki temel soru ön plana çıktı: İnsanlar ile doğal çevre arasındaki ilişki nedir ve bu ilişkinin felsefi boyutu nedir? Bu soruların yanıtları aranırken standart gelenekselci etik yaklaşımların çok uygun olmayacağı görüldü. (Des Jardins, 198). Bu yüzden çalışmanın bu kısımda farklı çevre etik yaklaşımlarına değineceğiz.

3.4.1. İnsan Merkezli (Antroposentrik) Etik

Yunanca “anthropos” kelimesinden türeyen insan merkezli yaklaşımına göre insan dışındaki canlı (bitkiler ve hayvanlar) ve cansız varlıklar kendiliğinden bir değere sahip değildirler. Batı kültürünün etkisi altında ortaya çıkan insan merkezli görüş, insanın kendini “doğanın efendisi” olarak görmesi temeline dayanır. Etik ilkelerin ancak insanlar

için bir anlam ifade ettiğini kabul eden bu görüşte, insanın menfaati ve ihtiyaçları her şeyden üstündür. Bu görüşe göre insanın dışındaki varlıkların özsel bir değeri (özsel değer: sağladığı herhangi bir yarar ya da işlevden bağımsız olarak, kendi başına değerli) olmayıp onlar insanların kendi yararları için kullanabilecekleri araçlardır (Ünder, 1996: 59). Doğa, insanı çevreleyen bir eşyadan başka bir şey değildir (Kılıç, 2008: 53). Bu görüşün en önemli savunucularından biri kabul edilen Aristoteles, oluşturduğu canlılar piramidinde en üst basamağa insanı koyar ve “bitkilerin hayvanlar için ve hayvanların da insanlar için” var olduğunu en katı şekilde söyler. İnsanı merkez alan bu yaklaşım en güzel ifadesini Protagoras’ın “insan her şeyin ölçüsüdür” sözünde bulmuştur (Keleş ve Ertan, 2002: 188-189). Aristoteles’e göre, doğa hiçbir şeyi amaçsız meydana getirmemiştir ve doğada her şey özel olarak insanın hizmetine sunulmuştur. Kant’a göre ise amaç insandır. Bu yüzden hayvanlara ve cansız varlıklara karşı insanların doğrudan bir sorumluluğu yoktur. Hayvanlar öz bilinçten yoksundurlar ve bu yüzden “bir amaç için sadece bir araç” tırlar. Kant, cansız nesnelerin, eğer insanlara fayda sağlıyorsa, korunmayı hak ettiklerini söyler (Karakoç, 2004: 63). İnsan merkezli etik anlayışında insana ekonomik, ekolojik ve estetik faydası olacağından dolayı doğayı korumak gereklidir. Ancak, eğer doğaya müdahale etmenin insana faydası varsa, doğaya müdahale edilmelidir anlayışı da vardır. İnsan merkezli yaklaşımda insan egosu sınırsızdır ve her ne pahasına olursa olsun insanın mutluluğunun artırılması amaçlanmıştır. Bu anlayıştan hareketle doğayı sınırsızca ve sorumsuzca tüketen insan, özellikle batı medeniyeti, ortaya çıkan çevre sorunları karşısında doğaya karşı daha anlayışlı yaklaşımları benimsemiştir. Bundan dolayı, Kayaer günümüzde bu yaklaşımın, en azından teorik düzeyde, geçerliliğinin kalmadığını söylemiştir (Kayaer, 2013: 70).

3.4.2. Acı Merkezli Etik

Yunanca “Pathein” kelimesinden gelen ve “acıyı hissetmek” anlamına gelen acı merkezli yaklaşım, insan merkezli canlı merkezliğe geçişi sağlayan bir etik olarak tanımlanabilir. Acı merkezli düşüncenin temsilcileri Jeremy Bentham, Arthur Schopenhauer ve Peter Singer olarak kabul edilir (Kılıç, 2008: 156). Acı merkezli yaklaşıma göre, acıyı hisseden bütün canlılar, herhangi bir yeteneğe bakılmaksızın çeşitli haklara sahip olmalıdır. Özellikle hayvanlar insan benzeri yaşam sürdürmekle birlikte insan gibi acı çekmektedirler görüşünü savunur. Bu nedenle insanların hayvanlar üzerinde sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukları iki temelde odaklanmaktadır:

Birincisi, hayvanların yaşam alanlarını sınırlandırmamak ve ikincisi, onların acı verecek şekilde kullanılmasından kaçınmak. Bu yaklaşımın savunulmasında evcil hayvanların önemli rolü olmakla birlikte aynı zamanda hayvanlar arası ayırımın yapılmasına da neden olmuştur. Acı merkezli yaklaşımda sahipsiz ve ötelenmiş hayvanlara insanlar tarafından yapılan eziyet ve işkencelerin azaltılması ya da yok edilmesi gerekli olduğu savunulmuştur. Acı merkezli görüşün karşısında yer alanlara göre, canlılar içinde en çok acıyı hisseden düşünme yeteneği sebebiyle insandır. Bunun sonucunda da bütün canlıları eşit olarak hak sahibi görmek haksızlıktır. Bu etik anlayışta, acıyı hissetme boyutu önemlidir. İnsan acı gelmeden önlem alma yeteneğine sahip olmasına rağmen yine de acıyı daha çok hisseden varlıktır. Öte yandan bitkilerin korunmaları gerekir. Ancak bu koruma insanların ve hayvanların hayatlarını sürdürebilmeleri için gereklidir (Kılıç, 156). Acı merkezli yaklaşıma yapılan bazı eleştiriler şunlardır: İnsanların acı seviyelerini bile belirlemek büyük bir sorun iken hayvanların hangi seviyede acı çektiklerini ve hatta hangi hayvanın diğerinden daha fazla acı çektiğini tespit etmek ve ölçmek çok zordur. Öte yandan, hayvanlar arasında insana yakınlığı dolayısıyla değer vermek ne kadar doğru olduğu sorulmaktadır. Sonunda da insanların kendilerine göre hayvanlara önem vermesidir. Böyle bir durumda hangi niteliklere göre hayvanların önemini sıralayacağımız belirsizdir (Kılıç, 156).

3.4.3. Canlı Merkezli (Biosentrik) Etik

Yunanca yaşam anlamına gelen “bios” sözcüğünden türemiş olan canlı merkezli etik yaklaşımda canlı varlıkların değeri, önemi ve bu doğrultuda hakları olduğu görüşü hâkimdir (Keleş ve Ertan, 2002: 193). İnsan merkezli yaklaşıma tepki olarak oluşturulan canlı merkezli yaklaşımda, insan değeri doğadaki diğer canlılardan daha üstün bir değer olarak kabul edilmez. Diğer canlı varlıkların da değerinin ve dolayısıyla hakkının olduğunu savunur. Canlı merkezli yaklaşım “sadece insan” tezine şiddetle karşı çıkarken, tüm canlıların önemli ve hak sahibi olduğunu ve insan ihtiyaçlarının karşılanmasının ötesinde değerlerinin olduğu anlayışına dayanır (Wilkinson, 2002: 223). Bu konuda öncülüğü, canlı merkezli eşitlik ve “yeryüzü etiği” ile insanların yeryüzünün hâkimi yerine yeryüzünün birer üyesi olarak görmesi gerektiğini ortaya atarak çevre etiğinin temellerini atan Aldo Leopold yapmıştır (Kayaer, 2013: 8). Bir orman ekoloğu olan Leopold doğa edebiyatını ekoloji bilimi ve etikle birleştiren ilk filozoftur. Leopold, sağlıklı bir çevrenin ancak diğer canlıları ve toprağı da içine alan yeni bir etik anlayışla

gerçekleşebileceğini belirtmiş ve “yeryüzü etiği” yaklaşımı ile “çevre etiği”nin temellerini atmıştır (Karakoç, 2004: 65). Leopold doğal alanların korunmasına ve doğadaki tüm türlerin koruma altına alınmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Onun en önemli çalışmalarından biri olan “A Sand County Almanac” (Bir Kum Yöresi Almanacağı) kitabının son bölümünde yer alan “The Land Ethic” (Toprak Etiği) yazısında biyotik toplulukların “hakları” olduğunu güçlü bir şekilde savunur. O, bir türün tehlikeli veya yırtıcı da olsa yok edilmesinin başka türlerin yok olmasına sebep olacağını, bu durumun da ekolojik dengesizliğe yol açacağını belirtmiştir (Özdağ, 2011: 27).

Schweitzer’in “Yaşama Saygı Etiği” canlı merkezli etik anlayışın bir konusudur. Schweitzer, “Yaşama Saygı Etiği” ile canlı olan her şeyin yaşamına saygı duyulması gerektiğini savunur ve insan merkezli yaklaşımları reddeder. Ona göre değerli veya değersiz yaşam yoktur, etik bir insan için bütün yaşamlar kutsaldır (Ünder, 1996: 180).

“Doğaya Saygı Etiği” ile daha çok yabani bitki ve hayvanların korunması konusuna dikkat çeken Paul Taylor, her canlının bir “yaşam merkezi” olduğunu savunur. Ona göre insanlar değer bakımından diğer canlılarla eşit düzeydedir. Taylor, bir toplumda insanların haklarına saygı gösterilmesi kadar hayvanların ve bitkilerin haklarına da saygı gösterilmesinin önemli olduğu görüşü ile insan merkezli yaklaşımlardan tamamıyla farklı yönlerde ilerlemiştir (Keleş ve Ertan, 2002: 195).

Canlı merkezli yaklaşımda insanlarla birlikte diğer canlılar da eşit haklara sahiptir. Bu yüzden de ister ekonomik değeri olsun isterse de olmasın bütün canlılar değer gösterilmeyi hak etmektedirler. Çevrenin yeniden düzene girmesi ve korunması için bu anlayışın hukuksal, eğitsel ve uygulamaya dönük alanlarda olmasıyla birlikte bir çevre politikasının oluşturulması gereklidir (Güneş ve Coşkun, 2004: 43).

Canlı merkezli etik anlayışına karşı yapılan eleştiriler daha çok canlılar arasında bir hiyerarşinin olması ve hayvanların yararlarına göre sıralanması gerektiği görüşü doğrultusundadır.

3.4.4. Çevre Merkezli Etik (Bütüncül Çevre Etiği)

Çevre merkezli yaklaşım yani bütüncül yaklaşım (holistik) Yunanca “holon” kelimesinden türemiş olup, her şeyi içine alan ya da kapsayan anlamına gelir (Kılıç, 2008: 183). Çevre merkezli yaklaşıma göre evrendeki her bir varlık (bitkiler, hayvanlar ve diğer ekosistem üyeleri) zincirin bir halkası olup farklı işlevlere sahiptir ve hepsinin eşit hakları vardır. Bu yaklaşımda diğer yaklaşımlardan farklı olarak cansız varlıklar da dahil edilerek etiğin konusu haline gelmiştir. Ancak burada cansız varlıklar canlı varlıklar ile mutlak şekilde eşit olmalıdır anlayışı beklenilmemelidir. Genel olarak cansız varlıkların dikkate alınması söz konusudur (Kılıç, 184). Bu anlayışa göre, insan merkezli yaklaşımın kabul ettiği gibi insan doğanın efendisi değil, ekosistemin bir parçasıdır. İnsan, bilinçli bir varlık olması sebebi ile bitkiler ve hayvanlardan farklı olsa da canlı bir varlık olarak ortak bir kökenden gelmektedir. Dolayısıyla insan doğanın ayrılmaz bir parçasıdır. Çevre merkezli etik anlayışta canlı cansız ayrımı yapılmadan doğadaki tüm varlıklara özsel bir değer yüklenir. Çevre merkezli görüş, insan merkezli görüşün oluşturduğu çevre krizinin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için ortaya çıkmış olup bu görüşle birlikte doğa, canlı ve cansız varlıklarla beraber bir bütün olarak görülmeye başlanmıştır. Bu görüşe göre insanlar kendilerini doğanın hâkimi değil de onun bir parçası olarak görürlerse, çevreyi koruma duyguları güçlenecek, ona karşı daha saygılı davranacaklardır. Yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan bitki ve hayvan türlerinin değeri anlaşıldıkça bunların yaşam alanları olan ormanlık, dağlık ve sulak alanların korunması gerektiği bilincine varılacaktır (Güneş ve Coşkun, 2004: 64).

Bütüncül etik yaklaşımlar birbirine benzeyen ve benzemeyen çeşitli düşünceleri barındırmaktadır. Bunlardan birincisi, Leopold’un “yeryüzü etiğidir”. Bu etik anlayışta toprak, etiğin temel konusu olmuş ve dolayısıyla cansız varlıklara değer verilmiştir. İkinci etik anlayışı ise “derin ekoloji” dir. Doğada canlı ya da cansız varlıkları bir bütün kabul eden Arne Naess (1984: 259-261), bu konudaki görüşlerini “derin ekoloji” adı altında açıklamıştır. Derin ekoloji, insan yerine doğaya odaklanan ve canlı merkezli ya da çevre merkezli yaklaşımları temel alır. Derin ekoloji anlayışına göre, dünyadaki tüm varlıkların yaşam biçimlerinin içsel bir değeri vardır. İnsanların bu değerleri azaltmaya ve yok etmeye hakları olamaz. İnsanlar, çevrenin tüm varlıklar için önemini anlamalı ve nüfus artış oranını sınırlayarak ideolojik, ekonomik, teknolojik yapılarını ve gelişmelerini tekrar gözden geçirmelidir (Ertan, 1998: 137). Üçüncü etik anlayışı “toplumsal ekoloji”

dir. Buna göre ekolojik sorunlar bir toplumsal sorun olarak görülmelidir. Bu anlayış diğer çevreci görüşlere göre daha keskindir. Çevre sorunlarının ancak toplumsal alanda köklü bir değişim ile çözülebileceğini savunur. Çünkü toplumda var olan hiyerarşi ve devlet otoritesi, bu yıkımda başlıca rol almaktadır (Kılıç, 2008: 195). Dördüncüsü, “biyobölgecilik” tir. Bu etik anlayış diğer tüm çevreci akımları reddeder. Kendi kendine yeterli sürdürülebilir bölgeler kurulmasının çevre için kurtuluş olacağını savunur. Bu düşünce, ulus devletlerin parçalanıp birbirleriyle uyumlu ekolojik bölgelere dönüştürülmesi esasına dayanır. Son etik anlayışı “ekofeminizm”dir. Bu anlayışa göre çevre sorunları ile cinsiyet ayrımcılığını birleştirmeye çalışırlar. Bu anlayışa göre, bütün sorunlar, erkeğin hem doğa hem de kadın üzerinde egemenliğini kurmasıyla başlamıştır. Bu nedenle her türlü sömürü kaldırılmalı ve hem doğa hem de kadınlar özgürleştirilmelidir. Kadının özgürleştirilmesi kadın erkek eşitliğinin sağlanması, doğanın özgürleştirilmesi de ekolojik bir adaletle olacaktır (Kılıç, 196).

Çevre merkezli görüşte insanın doğduğu anda hazır bulduğu çevreyi koruma ve onu gelecek kuşaklara temiz bir şekilde bırakma amacı vardır. Başka bir deyişle gelecek kuşaklara karşı sorumluluk hissi vardır. Bu görüşe göre kişi kendini çevreyi gelecek kuşaklara bırakacak emanetçi olarak görür. Çünkü yaşadığımız bu çevrede gelecek kuşakların da hakkı vardır. İnsanlar doğadan ihtiyaçlarından fazlasını alırlarsa kaynaklar biter, canlı türleri azalır. Bu durum gelecek kuşakların yaşam kalitesini düşürür, hatta hayatlarını tehlikeye sokar.

Çevre konusunda gelecek kuşaklara duyulan sorumluluk çevre merkezli görüşün ahlaki boyutunu oluşturur. Agius’un “Sürdürülebilir Kalkınmanın Etik İlkeleri” aşağıdaki maddelerden oluşur: “Canlı topluluklarına saygı duyulmalı ve onlar korunmalıdır; insan yaşamının kalitesi arttırılmalıdır; dünyadaki bitki ve hayvan türleri korunmalıdır; yenilenemeyen enerji kaynaklarının kullanımı en aza indirilmelidir; yeryüzünün kendini yenileme kapasitesinin üstüne çıkılmamalıdır; çevrenin korunması için etik sınırlar çerçevesinde kişisel tavır ve davranışlar kazanılmalıdır” (Agius, 1996: 48-49).

3.4.5. Çevrecilikte Yeni Bir Yaklaşım: Ekolojizm

Ekoloji, Yunanca “ev, hane v.b.” demek olan “oikos” kelimesinin bilim anlamına gelen “logos” kelimesiyle birleşmesinden türetilmiştir. Çevreci literatürde ekoloji çevre,

çevre hareketi ya da ekoloji bilimi anlamında kullanılmaktadır (Ünder, 1996: 96). Ekolojizm ise Türkçeye “ecological thought” kelimelerinden “ekolojik düşünce” şeklinde çevrilebilir (Mutlu, 1997: 18).

Organik bir doğa anlayışından mekanik doğa anlayışına geçişi simgeleyen sanayi devrimi ile birlikte hızlanan çevre kirliliği ve tahribatı 20. yüzyıla da hızlı bir giriş yapmıştır. Özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının çevreye verdiği yıkımla ekolojik duyarlılık daha da gelişmiş ve sivil toplum örgütleri tarafından çevre eylemlerine dönüşmüştür (Görmez, 1997: 74-79). Kılıç ve Tok (2013: 226) çevreciliğin doğanın korunmasında hemen her ideolojinin ortak bir paydası olabileceğini ancak çevreciliğin 1960’lardan itibaren “yeşil düşünce” temelinde anlam kazanmaya başladığını ve yeni bir kimlik kazandırmada başrol oynadığını ifade eder. Ancak çevreci hareketler belli bir çevre sorunu üzerinde özel çalışmalar yaparken ekolojizm, ahlak tartışmalarından teknolojiye kadar geniş bir alanda fikirler öne süren bir felsefi akım olarak kabul edilebilir (İmga, 2012: 136).

Çevreci yaklaşımların çoğu, teknolojideki ilerlemenin ve hızlı nüfus artışının kirliliği, yıkımı ve çevreye “saygısızlığı” yani ekolojik bunalımı beraberinde getirdiğini savunur. Ancak teknoloji sadece çevreyi yıkmakla kalmaz aynı zamanda onu iyileştirir (Bookchin, 1988: 41). Toplumun görevi bir yandan teknolojinin gelişimini sağlamak iken öte yandan yıkıcı etkilerini en aza indirmektir (Bookchin, 41). Bu ikilem çevre sorununun tanımlanmasında ve çözümünde daha radikal bir felsefenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Mekanist yaklaşım olarak nitelendirilen mekanik doğa anlayışının merkezinde matematiksel kuralları geçerli kabul eden ve evreni büyük bir makine gibi algılayan bir bakış açısı vardır. Mekanist kuralların çıkış noktasını bilimde değil de felsefede arayanlar kendilerine “aydınlanmacı” ismi vererek bu görüşü savunmuşlardır (Ünder, 1996: 37). Mekanik doğa anlayışı insan-doğa ilişkisinde varoluşun temelini insanı oturtmakla kalmamış, onun çevresini oluşturan her şeyi de insanın hizmetkârı olarak görmüştür.

Descartes’ın, zihin-beden ikiliği, hayvanların ruhsuz makineler olması gibi söylemleri bu felsefenin temelini oluşturmaktadır (Yardımcı, 2006: 16). İnsanı tinsel olandan ayıran ve evreni bir makine olarak gören ve canlı-cansız her şeyi bu makinenin

bir elemanı olarak gören bu bakış açısı doğayı araçsallaştırırken insanı yalnızlaştırmaktadır (Topçu, 2013: 48).

Doğanın yaşayan bir organizma olarak değil de bir makine olarak algılanması, insanların doğal çevreye yönelik tutumlarını olumsuz etkilerken doğaya zarar da vermiştir. Ekolojizm bu noktada bir düşünce olarak ortaya çıkmıştır. Ekolojik düşüncenin oluşmasında, Thomas Malthus'un merkantilistlerin ve fizyokratların büyümeye-zenginliğe yaptıkları vurguyu yıkacak bir gerçekliği ifade etmesi yer alır. Sonsuz gibi görünen doğal kaynakların (altın ya da toprak) sonsuz olmadığını, sınırlı olduklarını ve bir gün tükeneceklerini söyleyerek, mekanik iktisadi görüşün temel varsayımlarını reddederek büyümenin ve sürekli gelişmenin sınırlılığında bahsetmiştir (Görmez, 1997: 73).

Ekolojik düşüncenin doğuşunda modernite eleştirilerinin ayrıcalıklı bir yeri vardır (Görmez, 72). Aydınlanma ve modernliğin ilk eleştirilerini yapan Rousseau'nun toplum sözleşmesi teorisini geliştirirken varsaydığı doğal haldeki uyum ve ahenkli yapı ekolojik düşüncenin izlerini taşır. Rousseau, doğa durumunda insanlar arasında eşitliğin var olduğunu iddia etmekteydi (Görmez, 71). Rousseau bu çerçevede doğaya müdahalelerin sadece insan ihtiyaçlarına yetecek kadarı ile sınırlandırılması gerektiğini söylemiştir (Sabine, 1969: 273).

Aydınlanma öncesi dönemde egemen olan organik dünya görüşü ile ekolojik düşünce arasında kuvvetli bağlar vardır. Örneğin, dünyanın yaşayan bir organizma ve besleyen bir ana biçiminde tasvir edilmesi, insanların doğayı yıkma eylemleri üzerinde sınırlayıcı bir unsurdu. Bu yüzden, dünyayı yok edici davranışlar insan ahlâkına aykırı görülmesine neden olmuştur (Capra, 1992: 61). Bunun yanında, ekolojik düşünce, organik görüşün söz konusu özelliklerinin çoğunu kapsar. Ancak, farklı olarak, bu tür toplumlarda bulunmayan “eşitlik” ve özgürlük” gibi kavramlara büyük önem verilir. Bireyler birbirlerine göre iyi ya da kötü değil, sadece “farklı”dırlar. Dünya, her biri birlik ve uyum için vazgeçilmez olan çok sayıda farklı parçanın bileşimi olarak algılanır. Bireysellik, bağımsızlıktan çok karşılıklı bağımlılık terimlerine dayanır (Bookchin, 1994: 127).

Felsefik düzeyde ekolojik dünya görüşünün oluşmasını sağlayan önemli nedenlerden biri de ekolojinin bir bilim dalı olarak tanınmasıyla başlamıştır (Yaylı, 2006: 68). Ekolojizm, temelde insanın sadece ekonomi çıkarlı bir varlık olduğuna, mekanist evren görüşüne, insanın doğanın efendisi olduğu düşüncesine karşı çıkar. Bu yüzden de insanın doğa ile ilişkisini sosyal ve ekonomik yönden yeniden tanımlanması gerektiğini savunur (Kılıç ve Tok, 2013: 226). Oluşan ekolojik dünya görüşü, bu etkileşimin yol açtığı sorunlar üzerinde fikirler geliştirmektedir. Bu şekilde hayatın bütün alanlarının birbirleri ile ilişkileri olduğu düşünülerek bütüncül bir doğa anlayışı ve dönüşüm ortaya çıkmıştır (Simonnet, 1993: 72-73).

3.5. Günümüzdeki Çevre Sorunlarının Çözümünde Yapılması Gerekenler

3.5.1. Çevre Bilinci ve Farkındalık

Çevre sorunlarının başlangıcı aslında, bu soruların farkına varma ve bir çevre bilincine sahip olma zamanından çok öncedir. İlk çağda doğayla uyumlu olan insan, teknolojinin gelişmeye başlaması ile birlikte bu uyumu da bozmaya başlamıştır. İnsan Dünya'ya beslenme, barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçlarıyla gelir. Bu ihtiyaçlar sebebiyle ilk insanlar avcılık ve toplayıcılık yaparak hayatta kalabilmiştir ve tüketici rolü üstlenmişlerdir. Yani ilk insanlar doğada hazır bulduklarıyla temel ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Nüfusun sürekli artması sebebiyle artan ihtiyaçlarını toprağı ekip biçmekle de gidermeye başlamışlardır. Toprağı işlemeye başlamaları insanın yerleşik hayata geçmesine sebep olmuştur. Böylece insan tüketicilikten üreticiliğe kısmen geçiş yaptı. Bu esnada doğayı kendi arzusu doğrultusunda şekillendirmeye başladı. 17. Yüzyıldan itibaren insanın kendi arzusuna göre doğayı şekillendirmesi tarım üretiminden sanayi maddeleri üretimine geçiş ile daha fazla bir ivme kazanmıştır. Bu hızlı geçiş beraberinde çok büyük çevre sorunlarını getirdi. Gül (2014) bu durumu “özellikle mekanik doğa tasarımı yani yeniçağın klasik organik-mekanik anlayışı ile insan çevreyi anlamaya değil çevreye hükmetmeye başlamıştır. İlk başta insanoğlu bundan bir fayda sağlayabilir ancak yıllar içinde bu fayda onun aleyhine dönerek insanı rahatsız etmeye başlar” şeklinde açıklamıştır.

Batılı büyük devletlerin sömürge anlayışları sonucu oluşan savaşlar da ağır sanayi hamlelerini daha da ileriye götürdü. İnsan kimsenin daha önce görmediği ve derin bir

şekilde düşünmediği çevre sorunları ile karşı karşıya geldi. Fakat insan hayatının devamlılığı için üretime ve aynı zamanda tüketime devam etmek zorunluydu. Bunun farkına varan bilim insanları, sivil toplum örgütleri, aktivistler ve diğerleri devletlerin ya da hükümetlerin çevre politikalarında bir şeyler yapması gerektiğinin farkına vardı. Ancak insanoğlu, farklı dönemlerde çevreye bakışını farklı ifade etmiştir. Bir dönem insan merkezli yani kendini doğanın merkezi sayan anlayıştan çevre merkezliye (insanın doğanın efendisi değil ekosistemin bir parçası olarak gören) geçerken öte yandan çevre merkezlienden ekolojik düşünceye yani bütüncül bir doğa anlayışına ve organik bir doğa anlayışına kadar farklı görüşler savunulmuştur.

Bireyler temel ihtiyaçlarının karşılandığı sürece mutlu olurlar. Temel ihtiyaçların karşılandığı tek saha da çevredir. Birey kendisini çevreyi oluşturan halkalardan biri olarak kabul eder ve yaşantısı bu yönde olursa çevre için, dolayısıyla kendisi için bilinçli hareket etmiş olur. Bireyin çevre alanındaki yerini kavrayabilmesi için çevreyle ilgili bilimsel bilgilerini oluşturması ve geliştirmesi gerekir. Bunun sonucunda çevre farkındalığı ve bilinçlenmesi kendisinde oluşur. Bilinçlenme sonucunda ise sorumluluk duygusu gelişir.

Hangi düşünce ya da felsefi görüş savunulursa savunulsun, insanoğlu için yaşanacak bir çevre olmazsa olmazdır. Çevre konusunda bilinçli olmak, çevre sorunlarının farkına varmak ve ortaya çıkan sorunların çözülmesi için üstüne düşen görevi yapmak kendimize olan saygımızı, çocuklarımıza olan sevgimizi ortaya koyarken yaşamak için yapmak zorunda olduğumuz esaslardır. Bu yüzden tükettiklerimizin (yer altı ve yerüstü kaynakları) çevreyi doğrudan etkilediğinin farkına varmak, bu bilinçle yaşamak ve çevreyi koruma sorumluluğunda bulunmak insani görevlerimizdir. Gül çevre söz konusu olduğunda akla ilk gelen kavramların “saygı”, “sorumluluk” ve “farkındalık” duyguları olduğunu belirtmektedir: “Bu (çevre) etik anlayışın merkezinde “saygı” vardır. Nasıl ki kendi eylemlerimizden, onların sonuçlarından sorumluyuz, çevre söz konusu olduğunda da eylemlerimizden ve ortaya çıkacak sonuçlardan da sorumluyuz. Buradaki kazanım tamamen insanın kendisine dönecek olan kazanımdır. Sadece kendisini değil, kendisinden sonra gelecek nesiller için çevreye saygı duyması ve sorumluluk içinde hareket etmesi gerekir” (Gül, 2014).

Çevre bilinci ve farkındalık sadece bölgesel bir görev değil aynı zamanda küresel bir görevdir. Çünkü çevre sorunları sınır tanımaz. Örneğin, nükleer reaktörde meydana

gelen bir sızıntının uluslararası bir sınırı olmaz. Dolayısıyla Dünya'nın neresinde yaşarsa yaşasın, hangi meslekle uğraşırsa uğraşsın her bireyin çevre sorunlarının çözümüne katkı bulunabileceği bir yön mutlaka vardır. Çevreyi bedenimiz gibi düşünmek doğru olur. Nasıl ki bedenimizin bir yerinde çıkan bir hastalık bütün bedenimizi etkiler, çevre de aynı şekilde herkesi etkiler. Bedenimizi ne kadar iyi tanırsak, onun bizim için ne kadar önemli olduğunun bilincine varırsak, herhangi bir sorunla karşılaştığımızda hemen tedavi yoluna gidersek o derece sağlıklı ve mutlu yaşarız. Bununla birlikte beden bilincini yani temizliğini, bakımını ve özenini nasıl çocuk yaşta ebeveynler olarak ya da okullarda öğretmenler olarak veriyorsak, çevre bilincini ve farkındalığını da bu yaşlarda vermek zorundayız. Erken yaşlarda verilen eğitimin elbette ki ileri yaşlarda verilen eğitimden daha üstünlüğü vardır.

Farkındalığın son aşaması çevre içindeki doğal kaynaklar ve diğer canlılar ile bir bütünün parçası olduğumuz gerçeğini anlamaktır. Daha önceki çoğu çevre anlayışları çıkan sorunlara odaklanırken burada sorun çıkmadan önlemeye çalışmak anlayışı hâkimdir. Bu önleyici yaklaşım kısa dönemli pahalı gözükmesine rağmen uzun dönemde kar ettirecektir. Unutulmamalıdır ki, çevre parayla ölçülemeyecek kadar değerlidir.

3.5.2. Eğitim

Eğitimin birçok düşünür ve eğitimci tarafından değişik biçimlerde tanımlanmaktadır. Bu tanımların oluşmasında başarılmak istenen hedefler önemli bir yer tutmakla birlikte, bu hedeflerin niteliği konusunda esasen felsefeden yararlanılmaktadır. Hangi felsefe temel alınır, o felsefenin ileri sürdüğü ölçütlere uygun hedefler, davranışlar, içerik ve sınav durumları geliştirilir (Kaygısız, 1997: 5). Örneğin, idealizm, eğitimi insanın bilinç(siz)lice tanrıya ulaşmak için sürdürülen aralıksız bir çaba olarak görürken; realizm eğitimi yeni kuşağa kültürel kalıtı aktararak onları toplumu uyuma hazırlama süreci olarak; natüralizm ise eğitimi, kişinin doğal olgunlaşmasını artırma ve onun bu özelliğini göstermesini sağlama işi olarak görür. Öte yandan pragmatizme göre eğitim, kişiyi toplumda kalifiye ve verimli bir kişi yapmak için koşulan toplumsal bir iş iken Marxizm'e göre eğitim insanı çok yönlü eğitime, doğayı denetleyerek onu değiştirecek ve üretimde bulunacak biçimde yetiştirme süreci (Kaygısız, 5) şeklinde tanımlar.

Bununla birlikte, eğitim tanımlarının ortak noktaları da bulunmaktadır. Örneğin, bir tanımda “bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci” (Ertürk, 1972: 12) iken Sönmez’e (1994: 2) göre eğitim “fiziksel uyarımlar sonucu beyinde istendik biyo-kimyasal değişiklikler oluşturma sürecidir. Bir başka tanımda ise Demirel (1999: 5) eğitimi “bireyde kendi yaşantısı ve kasıtlı kültürlenme yoluyla istenilen davranış değişikliğini meydana getirme süreci” olarak tanımlanmaktadır. Eğitimin tamamından da anlaşıldığı gibi davranışın değişmesi ancak bireyin kendi yaşantısı yoluyla olabilir. Bireyin davranışını değiştirmenin eğitim olarak adlandırılabilmesi için davranışın istenilerek ve kasıtlı (planlı) değiştirilmesi gerekir. Eğitim, istendik ve planlı davranışların bir zaman akımı içinde yer aldığı bir süreçle oluşur (Başaran, 1989: 17).

Kaygısız’a göre eğitim ile ekonomik, politik ve toplumsal sistemlerin dayandığı felsefenin aynı olması gerekir (Kaygısız, 1997: 6). Eğer devletlerin eğitim sistemi, onların ekonomik, politik ve toplumsal hedefleriyle çelişirse uzun süre varlığını koruyamaz. Örneğin, okulların ortaya çıkması eğitim biliminin politika ile olan etkileşimi ile oluşmuştur. Bir toplumun geleceğini şekillendiren okul, politika için daima stratejik bir araç olarak görülmüştür (Varış vd., 1991: 127).

İnsanların yaşamları boyunca sürekli eğitime ihtiyaçları vardır. Bu gereksinim özellikle çevre konusunda önem taşımaktadır (Ozener, 2004: 585). “Doğanın dilinin öğrenilmesi” şeklinde tanımlanan çevre eğitimi de (Ozener, 585) devletlerin çevre politikalarını okullarda insanlara erken yaşlarda benimsetebilecekleri bir süreçtir. Bu süreçte verilen çevreye karşı duyarlılık ancak yaşayarak daha iyi kazanılabilmektedir. Okul içi ve dışı yapılacak olan eğitim çalışmaları sayesinde çevre bilinci erken yaşta yerleşebilir. Örneğin, tohum ekmek ve çimlenmeyi gözlemlemek, çocuğun fidan dikmesine imkân vermek ve diktiği fidanı sahiplenmesi ve onun sorumluluğunu alması yönündeki aktivitelere katılmasını teşvik etmek, imkânlar doğrultusunda çocuğun evcil hayvan beslemesine izin vermek çevre eğitimi için yapılabilecek çalışmalardır. Ayrıca çocukla birlikte hayvanat bahçesine gitmek, doğada yürüyüş yapmak, piknik alanlarını temiz bırakmak çevre eğitiminin bir parçası olabilir.

Bireylerde çevre bilinci oluşturulmasını ve çevreye duyarlı davranış kalıplarının geliştirilmesini sağlamak için en etkili yol çevre eğitimidir. Çevre eğitimine küçük

yaşlarda başlamak ve bu eğitimin hayat boyu devamını sağlamak çevre sorunlarının çözümüne yönelik ciddi adımların atılmasına yardımcı olacaktır. Doğa sevgisi ve çevreye olan saygı aile tarafından da çocuğa aşılanmalıdır. Ailede başlayan çevre eğitimi örgün ve yaygın eğitim kurumlarında devam edilmesi gerekir. Bu eğitim, toplumun önde gelen kişileri (sanatçılar, politikacılar gibi) tarafından ve medya aracılığı ile de desteklendiği takdirde bir bütünlük arz edecektir.

3.6. Çevre Eğitiminin Özellikleri

Çevre eğitimi; bilgilendirme, bilinçlendirme, uyarma, dengeleme, geliştirme, koruma vb. süreçleri içermekte ve insanlarda bu yönde davranışlar oluşturmayı amaçlamaktadır (Güler, 2009: 32). 1977 yılında Tiflis'te yapılan Çevre Eğitimi Konferansı'nda, başarılı bir çevre eğitiminin, "insanı, yaşadığı ortamın farkında olan, daha çok sorumluluk duyan, daha bilgili, daha deneyimli, daha becerikli ve daha katılımcı bir duruma taşıması gerektiği" vurgulanmıştır (Ozaner, 2004: 585). Sürdürülebilir yaşam için her toplum, gelecek nesilleri oluşturacak olan çocukları çevrenin korunması ile ilgili tutumlarla, değerlerle, bilgi ve gerekli olan becerilerle donatmak zorundadır (Güler, 2009: 32). Bu değerlere ve becerilere ulaşılabilmesi için çevre eğitiminde bazı ilkelerin olması gerekir (Ozaner, 2004: 586).

3.6.1. Katılımcılık

Çevre eğitimine katılan öğretmenler ve öğrenciler okul içinde ve dışında birlikte etkinliklere katılmalı ve etkinlikler sırasındaki ilişkiler katı bir hiyerarşik düzen içinde olmamalıdır (Ozaner, 586). Çevre eğitiminde yer alanlar pek çok zamanlarını birlikte geçirmekte, ortak alanları paylaşmakta, zorunlu olan aktiviteleri de birlikte yardımlaşarak yapmak durumundadır. Yemek pişirmeden genel temizliğe, bulaşık yıkanmasından proje sunumlarına kadar işbölümü yapmak durumundadırlar. Tüketilecek maddelerin çevre dostu olması, tüketim sonrası çevre temizliğine özen gösterilmesi, çevreyi, bitkileri ve hayvanları rahatsız etmeyecek ve bunlara saygı duyacak davranışlarda bulunulması katılımcılık ilkesinin uygulanması ile ilgili ilkelerdir.

3.6.2. Bütünsellik

Ozener'e göre, "çevre eğitiminde olaylara sosyal ve kültürel kapsamıyla, ekonomik neden ve sonuçlarıyla, yerel ve evrensel ölçeklerden bakmayı içeren bütünsel bir eğitim amaçlanmalıdır" (Ozener, 586). Eğitim konuları öğretmenler tarafından kararlaştırılıp, öğrencilerin katkılarıyla zenginleştirilmelidir. Ayrıca, bütünsellikte öğrenci gruplarının birlikte yaşama pratiğinin uygulanması vardır. Böylece, "herkesin hem kendinin hem de bir bütünün parçası olarak varolma durumunun topluluk yaşantısı içinde yeniden üretilmesi amaçlanmaktadır" (Ozener, 587).

3.6.3. Sorgulayıcılık

Çevre eğitiminde gençlerin doğayı okuma, doğayla ilişkilerinde kendilerine özgü bir yöntem geliştirmeleri, doğayı hissetme ve doğa dengesini anlama becerileri kazanmaları amaçlanır. Bunun için geleneksel eğitim yaklaşımının dışında öğrenciler, yaratıcılıklarını arttırıcı, eleştirel düşünmeyi gerçekleştirebilen, kendini ifade etmeyi becerebilen yeni yaklaşımlar geliştirebilmelidir.

3.6.4. Doğa Merkezli Eğitim

Çevre eğitiminin amacı çevreyi tanımaya, çevrenin sağladıklarını eğitim konusu, malzemesi ve aracı olarak değerlendirmeye ve yorum yapmaya dönüktür. Bu yüzden geleneksel ve klasik anlatımlarda yer alan soyut kavramlardan ziyade somut kavramlar ile çevrenin sunduğu doğal ve kültürel değerler eğitimin konusu olmalıdır (Ozener, 587). Bu somut kavramlar ile çevre eğitimini anlamaları, anlatmaları ve sunmaları gerekir.

3.6.5. Esneklik ve Verimlilik

Eğitim programının içeriği ana hatlarıyla beraber önceden belirlenmesine rağmen günün koşullarına (hava durumu, eğitimin yapılacağı yerin değişmesi durumu gibi.) ve öğrencilerin isteklerine göre esneklik sağlanmalıdır. Ayrıca, çevre eğitimi programının maksimum verimlilik esasına uygun olarak yürütülmesi amaçlanmıştır. Bu sınırlı parasal olanakların en iyi şekilde kullanılması olabildiği gibi katkı sağlayan kurum ve kuruluşların yardımlarının amaca en uygun şekilde kullanılması da olabilir.

SONUÇ

İlk çağda doğayla uyum içinde yaşayan insan, ihtiyaçlarının ve hırsının artması ile birlikte çevreyi şekillendirmeye başlamıştır. Bu durum çevre tahribinin temelini oluşturmuştur. Günümüzde ise sanayinin, teknolojinin, bilimin gelişmesi ile birlikte devletlerin ve insanların ihtiyaçları ve arzuları da artmıştır. Dolayısıyla bu arzu ve ihtiyaçların karşılanması için en büyük doğal kaynak olan çevre de giderek tahrip olmaktadır. Bu durumun gelecek yıllarda daha da vahim hale gelmesi ise neredeyse kaçınılmaz gibi görünmektedir. “Küçük kıyamet” olarak da nitelendirilebileceğimiz böyle bir durum gerçekleştiğinde insanoğlunun yaşayacak bir Dünya’sı kalmayacaktır. Elbette bu sonuca yaklaşmanın en büyük nedenlerin başında geçmişte iyi niyetle verilmiş kararlar bulunmaktadır. İyi niyetle alınan kararların olumlu sonuçları olduğu gibi pek çok olumsuz sonuçları olmuştur (Des Jardins, 2006: 34). Şimdi ya da gelecekte de vereceğimiz iyi niyetli kararların da olumsuz sonuçlar doğurma ihtimali olduğunu göz ardı edemeyiz. Bu aşamada geçmiş bize yol göstericidir. Neyin iyi sonuçlar neyin de kötü sonuçlar doğurabildiğini geçmiş açıklar. Bir çok açıdan, felsefi etik de budur (Des Jardins, 34). Jardins çevre bilinci oluşmasında felsefenin önemini şöyle açıklıyor: “Etik, ne yapmamız, nasıl davranmamız, ve ne tür insanlar olmamız gerektiğini belirleyebilmek için geçmiş yaşantılarımızı bilinçli olarak bugüne yansıtmanızı gerekli kılar” (Des Jardins, 34). Yani felsefe, çevre bilincini oluşturmada ne yapmamız, nasıl yaşamamız, nasıl karar vermemiz ve neye değer vermemiz (Des Jardins, 34) gerektiği ile ilgili bir “rehber” dir.

Felsefenin başlangıcında ilk ilke kabul edilen hava, su ve zıtların birbirine dönüşümüyle oluşan yeryüzü, günümüzde bile değerinden ve öneminden hiçbir şey kaybetmedi. Hatta havanın, suyun ve toprağın kirletilmesi, ormanların tahrip edilmesi, kaynakların ölçsüz, bilinçsiz ve bencilce kullanılması bunların önemini daha da arttırdı. O yüzden insan, 20. yüzyıldan itibaren farkına vardığı çevre sorunlarının çözümünü felsefeden yola çıkarak aramıştır. Çevre sorunlarıyla baş edebilmek, gelecek nesillere yaşanılır bir çevre bırakabilmek için yapılan birçok anlaşmaların, sözleşmelerin, önerilerin aracılığıyla bir arpa boyu ilerleme kaydedilmediğini hatta çevre sorunlarının

daha tehlikeli boyutlara ulaştığını gören çevre düşünürleri çevre sorunlarını felsefe aracılığıyla çözüme yoluna girmişlerdir.

Nasıl ki yaşadığımız evimiz bizim için hem mahrem hem de bir anlamda kutsalsa, evimizin bahçesinden başlayıp, mahallemizi, ülkemizi, dünyayı ve hatta evreni oluşturan çevremiz de bizim için mahrem ve kutsal olmalıdır. O yüzden doğadaki dengeyi korumak adına çevrenin baş unsurları olan havayı, suyu ve toprağı korumak insanlık görevidir. Felsefenin amacı en doğruya ve en iyiye ulaşmak olduğu için çevre konusunda daha bilinçlenmeli, çevreye gösterdiğimiz saygıyı kendimize saygı olarak görmeliyiz. Unutulmamalıdır ki, her varlık, bir başka varlığın varlık sebebidir.

İbni Sina'nın "felsefenin gayesi, nesnelere hakikatlerine bir insanın vakıf olabileceği kadar vakıf olmaktır" (Bolay, 2010: 14) sözü çevre etiği açısından incelenmeye değerdir. İnsanoğlu var olmadan önce çevre vardı. Kendi kanunları çerçevesinde varlığını devam ettiren çevrenin dengesini bozacak, kendi kanunlarına göre müdahale edip onu değiştirecek, sömürecek bir güç yoktu. Kendi dengesini kendisi sağlıyordu. İnsan, yeryüzüne geldiğinde çevreyi hazır buldu ve çevreyle uyum içinde yaşamaya başladı. Sanayi Devrimi'ne kadar insan-çevre uyumu devam etti. Başka bir ifadeyle, ilk insanın var oluşundan başlayıp 18. yüzyıla kadar, insan çevreye ve doğanın hakikatlerine vakıf olabileceği kadar vakıf oldu. Doğanın kendini yenileme kapasitesinin üzerine çıkmadı ve hep doğanın yanında oldu. Başlangıçta doğa ile iyi ilişkiler kuran, ona vakıf olabileceği kadar vakıf olan insanın 18. yüzyıldan sonra, doğanın kendini yenileme kapasitesinin sınırını aşması doğal dengeyi alt-üst etti. Böylece insan, diğer türlerle birlikte kendi türünü de tehlikeye soktu. Kısacası insan, doğanın dengesine müdahale etmekle arı kovanına çomak sokmuş oldu ve çevreye verdiği zarardan kendisi de fazlasıyla etkilendi.

Çevre sorunları sebebiyle canlıların hayatında meydana gelen olumsuz etkilerin (türlerin azalması veya yok olması, içilebilir su kaynaklarının tükenmesi, kanser, astım, alerji gibi hastalıkların artması ve daha küçük yaşlarda bu gibi hastalıklara yakalanma oranının yükselmesi) giderek artması çevre sorunlarına karşı daha ciddi çalışmalar yapılmasının gerekliliğini göstermektedir. Çevre sorunları karşısında "bana bir şey olmaz" mantığı işlememektedir. Böyle bir düşünceyle çevre sorunlarının çözümünde üzerine düşen görevi yapmamak veya çevre sorunlarına karşı duyarsız olmak hem

bireysel hem de toplumsal görevlerimize ters düşmektedir. Daha da önemlisi, çevre sorunları gittikçe içinden çıkılmaz bir hal alırken hala bireysel çıkarları ön planda tutmak, daha fazla gelir elde etmek amacıyla çevreyi kirletmek, türlerin yok olmasına sebep olmak ve gelecek nesillerin yaşam hakkını ellerinden almak “insan olma” onuruyla bağdaşmamaktadır.

Onurlu bir insan olmak demek kendini dünyanın merkezinde görmek, kaynakları sorumsuzca kullanıp daha fazlasına sahip olmak değildir. Aksine; düşünen, tasarlayan, plan yapan bir varlık olarak kendi türünün yaşam hakkı olduğu kadar başka türlerin de yaşam hakkı olduğunu kabul eden, sorumluluk duygusu taşıyan, koruyan, doğanın dengesini bozacak davranışlardan kaçınan, gelecek nesillere temiz, yaşanılır bir çevre bırakan insan onurlu insandır. Yunus’un, “Yaratılanı sev, Yaradan’dan ötürü!” sözündeki mananın derinliği bir tarafa bu sözde “yaratılanı” kelimesinin kullanılması da ince bir düşünce ürünüdür. Yunus, “insanı sev” demiyor, “yaratılanı sev” meyi öğütlüyor. Demek ki; kurduyla, kuşuyla, çiçeğiyle, böceğiyle, dağıyla, taşıyla, ovasıyla, suyuyla, toprağıyla her şey sevilmelidir, korunmalıdır, hepsine değer verilmelidir. Hiçbiri diğerinden üstün veya önemsiz görülmemelidir. Çünkü bir fiziksel çevre birçok canlı için yaşam alanıdır ve o fiziksel çevreye verilen zarar birçok canlının olumsuz etkilenmesine yol açar. Ayrıca bir canlı türüne verilen zarar, hem onun sağladığı faydadan mahrum bırakır hem de o canlı ile beslenen başka türlerin yiyecek sıkıntısı çekmesine sebep olur.

Ormanların tahrip edilmesi, dere yataklarının yerleşim alanı haline getirilmesi, av yasağına uyulmaması, tarım ilaçlarının bilinçsizce kullanılması, sanayi atıklarının havayı, suyu ve toprağı kirletmesi, plansız ve düzensiz yapılaşma, hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşme, yer altı ve yer üstü kaynaklarının sınırsız kullanılması, ışık ve ses kirliliği çevre sorunlarından bazılarıdır. Bu sorunlara bağlı olarak; iklim değişiklikleri, hastalıklar, kuraklık, sel baskınları, gelir dağılımında ve yaşam standardında adaletsizlik, bazı türlerin kaybolması, yiyecek ve su sıkıntısı, kültür yozlaşması, davranış bozuklukları gibi birçok fiziksel, psikolojik ve toplumsal olumsuzluklar ortaya çıkmıştır.

Görünen şudur ki; bu olumsuzluklara zemin hazırlayan insan olduğu halde bu durumdan en çok etkilenen de yine insandır. Öyleyse, Sanayi Devrimi’nden sonra çevreye karşı değişen tutumun yol açtığı zararların farkına varılmalıdır. Çevre; daha fazlasına sahip olma, güçlü olma, yönetme, hâkim olma gibi hırslara alet edilmemelidir.

Mahathma Gandhi'nin deyimiyle; "Dünya herkesin ihtiyacına yetecek kadarını sağlar, fakat herkesin hırsını karşılamaya yetecek olanı değil." İhtiyacımızdan fazlasını almak doğaya zarar vermekten başka bir şey değildir. Kişi, kabul etsin veya etmesin, çevre ile iç içedir. Hatta insan yaşamını sürdürebilmesi için çevreye muhtaçtır. Teneffüs ettiğimiz hava, içtiğimiz su ve ekip biçtiğimiz toprak kirlendiğinde hiç kimse kendini bu problemlerin dışında tutamaz.

Bu sorunların ortaya çıkmasında baş aktör olan insan, aynı zamanda sorunları çözmede de rol alacak tek canlıdır. Öyleyse herkes, kendini çevre halkasını oluşturan zincirlerden biri görerek çevre kirliliğine yol açacak herhangi bir eylemde bulunmamalıdır veya var olan kirliliğe karşı gerekli tedbirleri almalıdır. Bu konuda birey ya da grup olarak yapabileceklerimizin başında ilk olarak ahlaklı bir birey olarak çevre bilincine sahip olmak; ikincisi sağlıklı bir yaşam için çevre sorunlarının farkına varmak; üçüncüsü kendine ve çevreye saygı duymak ve dördüncüsü ise her şeyde olduğu gibi çevre konusunda da ölçülü hareket etmektir. Buna paralel olarak, çözüm önerilerini Gül (2014) de şu şekilde sıralamaktadır: Günübirlük değil uzun vadede düşünmek; sorunu merkezi bir sorun olarak değil, kendi evimizdeki bir sorun olarak görmek; çevreye zarar hesabı olarak bakmamak; okul müfredatlarını çevre bilincini arttıracak şekilde genişletmek; ekolojik yurttaşlık modeline geçmek; etiğin merkezine insanı değil çevreyi koymak; mekanik doğa anlayışından kurtulacağı organik doğa anlayışına geçmek ve bir taraftan çevreyi tüketirken öte taraftan kendimizi tükettiğimizin farkına varmak.

İnsanoğlu ilk çağlardan beri doğa ile uyum içinde yaşamayı bilmiş, onunla bir bütün olmayı başarabilmiştir. Ancak 17. yüzyıldan sonra bu anlayış değişmeye başlamış, insan doğadan kendi çıkarlarını üstün tutarak ayrılmış, doğayı karşısına almıştır. Eylemlerimizin çevreye olan etkisini artan bir endişe ile baktığımızda çevre etiği alanının daha uzun yıllar gündemde kalacağı açıktır.

Çevre bir kişinin kendini soyutlayacağı bir şey değildir. Bu yüzden insan oğlunun çevreye karşı yapmakla yükümlü olduğu zorunluklar vardır. Çevre sorunların düzeltilebilmesi için yapılacak olan siyasi, ekonomik, hukuki, kültürel ve eğitimsel değişiklikler çevre etiğini şekillendirecektir. Bununla birlikte, sadece hukuki önlemler ile çevreyi oluşturan varlıklar, doğa ve ekosistem korunamaz. Çevrenin kendine özgü değerlerini anlamadan insanın kendini ve doğayı yok etmesini durdurması imkânsızdır.

İnsan yıkıcı düşünce yapısından sıyrılıp çevrenin değerlerini içselleştirmesi hem kendinin ve gelecek nesillerin çıkarları için hem de çevrenin bekası için hayati önem taşır.

Çevre etiği çevre ile ilgili ahlaki zorunluluklarımızı şekillendirir. Bu durum oldukça soyut görünmesine rağmen aynı zamanda gerçek dünya ile ilgilenmemiz anlamına gelir. Sonuçta, etik filozofları dünyanın nasıl olması gerektiğini hakkında iddialarda bulunurlar. Bu göz önüne alındığında, devletlerin ve hükümetlerin etkinliği çeşitli etik türlerin çıkmasına neden olur. Örneğin, Kyoto Protokolü iklim değişikliği sorunuyla baş edebilmek için farklı devletlerin yaptığı ilk küresel girişim olarak görülebilir. Bununla birlikte elbette ki kişilerin ve özellikle sanayi ile uğraşan şirketlerin de çevre kirliliğini azaltmakta sorumlulukları vardır. İş etiğinin çevre etiği ile aynı konular üzerinde odaklanacaklarını böylece görebileceğiz. Önemli bir nokta olarak, çevre etiği “etik düşünmeyi” de sağlayacaktır.

Sonuç olarak, insan haklarından tutun da yerel ve küresel adalet sistemlerine kadar bütün etik alanlar çevre etiğinden etkilenir. Bununla birlikte, diğer felsefeler ile karşılaştırıldığında, çevre etiğinin henüz emekleme aşamasından yeni çıkmaya başladığını görebiliriz. Bu yüzden de çevre etiği tanımı ve anlayışı değişen siyasi, ekonomi, hukuki, ahlaki ve bilimsel çevre tarafından kesinlikle etkilenecektir. Ancak, bu etkileşimden dolayı, çevre etiğinin hangi yönde gelişeceğini şimdiden söylemek zordur.

KAYNAKLAR

- Agius, E. (1996). *Sustainable Development as Fairness to Future Generations*, (Edts. Kriton Curi, Ian Douglas, Abdul Ghafoor Ghaznavi, İnci işli), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Attfield, R. (1983). *The Ethics of Environmental Concern*. Oxford, UK, Basil Blackwell.
- Başaran, İ. E. (1989). *Eğitime Giriş*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Bayramoğlu, E., Işık, B. Ö., Demirel, O. (2014). “Gürültü Kirliliğinin Kent Parklarına Etkisi Ve Çözüm Önerileri: Trabzon Kenti Örneği”, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 4, s.35-42.
- Bolay, S. H. (2010). *Felsefeye Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Bookchin, M. (1988). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul
- Bookchin, M. (1990). *The Philosophy of Social Ecology*, Black Rose Books, Montreal.
- Capra, F. (1992). *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, İnsan Yayınları. İstanbul.
- Carson, R. (1962). *Silent Spring*, Houghton Mifflin, Boston.
- Cevizci, A. (2009). *Felsefeye Giriş*, Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Cevizci, A. (2010). *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul.
- Ceylan, Ş. Ş. (2012). “Nesiller Arası Adalete Faydacı Yaklaşım”, *AÜHFD*, 61/2, s.749-771.
- Demircioğlu, N., Yılmaz, H. (2005). “Işık Kirliliği, Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 36/1, s.117-123.
- Demirel, Ö. (1999). *Planlamadan Değerlendirmeye Öğretme Sanatı*. PEGEM Yayıncılık, Ankara.
- Des Jardins, J. R. (1997). *Environmental Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy*, Wadsworth Publishing Company, Belmont.
- Des Jardins, J. R. (2006). *Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş*. R. Keleş (Çev.). İmge, Ankara.

- Des Jardins, J. R. (2013). *Environmental Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy*, (Belmont : Wadsworth Publishing Company), s.17-18. 5th edition, Boston, MA. USA.
- Ehrlich, P. (1968). *The Population Bomb*, Ballantine Books, New York.
- Ertan, B. (2004). “2000’li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1 (3), 93-108.
- Ertan, K. A. (1998). “Çevre Etiği”, *Amme İdaresi Dergisi*, 31/1, s.125-139.
- Ertürk, S. (1972). *Eğitimde “Program” Geliştirme*, H.Ü. Yayını, Ankara.
- Gökberk, M. (2010). *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Görmez, K. (1997). *Çevre Sorunları ve Türkiye*” Gazi Kitabevi, Ankara.
- Gunter, P. A. Y. (1972). *The Big Thicket: A Challenge for Conservation*. Jenkins Publishing Company: Austin.
- Gül, F. (2003). “Jean-Jacques Rousseau’nun Egemenlik Anlayışı”, *Felsefe Dünyası*, 37, s.179-191.
- Gül, F. (2014). Denizli Haberde çevre etiği ile ilgili yayımlanan konuşması, 28 Ekim 2014.
- Gül, F. (2013). “İnsan- Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe”, *PAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, s.17-21.
- Güler, T. (2009). “Ekoloji Temelli Bir Çevre Eğitiminin Öğretmenlerin Çevre Eğitimine Karşı Görüşlerine Etkileri”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 34/151, s.30-43.
- Güneş, Y., Coşkun A. A. (2004). *Çevre Hukuku*, Kazancı Hukuk Yayınları, Yayın No: 181, I. Baskı, İstanbul.
- Hardin, G. (1968). “The Tragedy of the Commons”, *Science*, 162, s.1243-1248.
- İmga, O. (2012). *Murray Bookchin ve Sosyal Ekoloji, Yeşil ve Siyaset*, Lotus Yayınevi, Ankara.
- John, B. C. (1972). “Is It Too Late? A Theology of Ecology”, Beverly Hills, CA Bruce.
- Karakoç, A. G. (2004). “Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım”, Çevre Sorunlarına çağdaş Yaklaşımlar, (Edts. Mehmet Cevher Marın, Uğur Yıldırım), Beta Basım Yayım, İstanbul.

- Kayaer, M. (2013). “Çevre ve Etik Yaklaşımlar”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1/2, s.63-76.
- Kaygısız, İ. (1997). “Eğitim felsefesi ve Türk eğitim sisteminin felsefi temelleri”, *Eğitim ve Yaşam*, Kış-97, s.5-15.
- Keleş, R., Ertan, B. (2002). *Çevre Hukukuna Giriş*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Keleş, R., Hamamcı, C. (2005). *Çevre Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kılıç, S. (2008). *Çevre Etiği*, Orion Kitabevi, Ankara.
- Kılıç, S. Tok, N. (2013). “Çevrecilikte Yeni Bir Kimlik: Ekolojizm”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8, s.223-250.
- Leopold, A. (1966). *A Sand County almanac and sketches here and there*. Oxford University Press, London.
- MacKinnon, B. (2007), *Ethics: Theory and Contemporary Issues*, Thomson/Wadsworth, Belmont, California.
- Mutlu, A. (2005). *Ekoloji ve Yönetim Düşüncesi (Toplumsal Ekoloji ve Sürdürülebilir Gelişme Üzerine Bir İnceleme)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Naess, A. (1973). “The Shallow And The Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary”, *Inquiry*, 16, s.95–99.
- Naess, A. (1984). Deep ecology and lifestyle. In G. Sessions (Ed.) (1995), *Deep ecology for the 21st century. Readings on the philosophy and practice of the new environmentalism* (s. 259-261). Boston & London: Shambhala.
- Nash, R. F. (1989). *The Rights of Nature: A History of Environmental Ethics*, The University of Wisconsin Press; Wisconsin.
- Norton, B. G. (1984). “Environmental Ethics and Weak Anthropocentrism”. *Environmental Ethics*, 6/2, s.131-48.
- O'Neill, J. (1992). “The Varieties of Intrinsic Value”, *Monist*, 75, s.119-137.
- Ozoner, F. S. (2004). *Çevre (Doğa) Eğitimi, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, (Edt., Marım, M.C. ve Yıldırım, U.), s.585-611.

- Özdağ, U. (2011). “Aldo Leopold ve Toprak Etiği- Toprak Topluluğunun Sade Bir Üyesi ve Vatandaşı Olmak”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 134, 25-33.
- Özerkmen, N. (2002). İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42, 167-185.
- Özlem, D. (2010). *Etik Ahlak Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul.
- Passmore, J. (1974). *Man's responsibility for nature: Ecological problems and western traditions*. New York: Scribner.
- Posner, R. A. (1979). “Utilitarianism- Economics and Legal Theory”, *The Journal of Legal Studies*, 8(1), 103-140.
- Rolston, H. (1975). “Is There an Ecological Ethic? *Ethics*, 92, s.93-109.
- Rolston, H. (1991). *Environmental Ethics: Values in and Duties to the Natural World* (Edts. F. Herbert Bormann and Stephen R. Kellert), *Ecology, Economics, Ethics: The Broken Circle*. New Haven: Yale University Press, 73-96.
- Routley, R. (1973). *Is There a Need for a New, an Environmental, Ethic?* Proceedings of the XVth World Congress of Philosophy, Varna, 1: 205-10. Reprinted in "Environmental Philosophy: from Animal Rights to Radical Ecology", (ed. M. Zimmerman et al.), Prentice Hall: New Jersey, 1993, s.12-21.
- Sabine, G. (1969). *Siyasal Düşünceler Tarihi II*, (Çev. Alp Öktem), Ankara.
- Sagoff, M. (1988). *The Economy of the Earth*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sessions, G. (1994). *Deep ecology as worldview*, (Edts. M.E. Tucker & J.A. Grim), *Worldviews and ecology: Religion, philosophy and the environment* (s. 207-227). Maryknoll: Orbis Books.
- Simonnet, D. (1993). *Çevrecilik*, (Çev. M. Slami Şakiroğlu), 2. Baskı, Ankara.
- Sönmez, V. (1994). *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- Stone, C.D. (1972). Should trees have standing? In R.G. Botzler & S.J. Armstrong, *Environmental Ethics. Divergence and convergence* (s. 571-580). Boston: McGraw-Hill.

- Taylor, P.W. (1986). *Respect for nature: A theory of environmental ethics*. Princeton University Press, Princeton.
- Topçu, N. (2013). *İsyah Ahlakı*, Dergah Yayınları, 9. Baskı, İstanbul.
- Topdemir, H. G. (2004). “Aristoteles’in Doğa-Fizik Felsefesi”, *Felsefe Dünyası*, 39, s.3-19.
- Torunoğlu, E. (2013). Çevre Politikaları, <http://home.anadolu.edu.tr/~etorunoglu/AUCEV> (8 Mart 2013).
- Ünder, H. (1996). *Çevre Felsefesi-Etik ve Metafizik Görüşler*, Doruk Yayıncılık, Ankara.
- Varış, F., Gürkan, T., Gözütok, D., Gürbüztürk, O., Babadoğan, C. (1991). *Eğitim Bilimine Giriş* (Ed. F. Varış), AÜ Basımevi, Ankara.
- Vidya Sagar, T. and Nageshwara Rao, G. (2006). Noise pollution levels in Visakhapatnam city (India). *Journal of Environmental Science & Engineering* 48, s.139-142.
- White, L. (1967). “The Historical Roots of Our Ecological Crisis”, *Science*, 155, s.1203-1207.
- Whitney, E. (1993). “Lynn White, Ecotheology, and History”, *Environmental Ethics*, 15, s.151-169.
- Wilkinson, D. (2002), *Environment and Law*, Routledge, New York.
- Yang, T. (2006). Towards an Egalitarian Global Environmental Ethics, *Environmental Ethics and International Policy*, *Unesco*, s.23-45.
- Yaylı, H. (2006). Mekanik Düşünceden Ekolojik Düşünceye: Yeni Bir İnsan-Doğa İlişkisi Tasarımının Doğuşu, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 34, s.67-82

ÖZGEÇMİŞ

Fatma AĞBUĞA 1972 yılında Aydın’da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Aydın’da yaptı. 1994 yılında Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümünden mezun oldu. 1995 yılında Afyon Sinanpaşa ilçesinde öğretmenliğe başladı. 1997-2001 yılları arasında Sivas ilinde öğretmenlik yaptı. 2001-2007 yılları arasında Amerika Birleşik Devletlerinde bulundu. 2008-2013 yılları arasında Şırnak ve Denizli illerinde öğretmenliğe devam etti. Halen Pamukkale Üniversitesinde öğretmen olarak görev yapmaktadır. Evli ve dört çocuk annesidir.